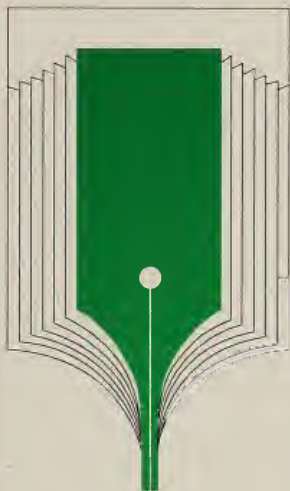

TYDSKRIF VIR LETTERKUNDE

XXXVIII: 3/4
Augustus/November
2000

Henriette Roos:
*Vrouestemme in Verkenning
en Dogter van Sion*

Verse van Joan Hambidge

Fransjohan Pretorius:
Afrikaans as spreek- en
skryftaal op kommando

NASIONALE PERS BEPERK

ISSN 0041-476X

Tydskrif vir Letterkunde verskyn twee maal per jaar – in Mei en November.

Intekengeld: R40 per jaar. Los nommers: R12 per eksplaar.

Bydraes, boeke vir resensie en intekengeld moet gestuur word aan: Die Hoofredakteur, Tydskrif vir Letterkunde, Departement Afrikaans, UNISA, Posbus 392, Pretoria 0003.

Voorskrifte aan medewerkers

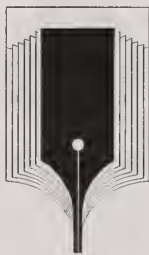
1. Manuskripte moet in duidelike, getikte vorm voorgelê word, in dubbelspasiëring en slegs op een kant van die bladsy getik.
2. Twee kopieë van elke manuskrip moet voorgelê word.
3. Manuskripte moet, waar moontlik, vergesel word van 'n harde- of slapskyf waarop die teks in WordPerfect® is.
4. Die outeur se naam en adres moet op die eerste bladsy vermeld word; in die geval van gedigte op elke afsonderlike bladsy.
5. Die manuskripte moet taalversorg en finaal geredigeer wees.
6. Ongeveer 4 000 woorde word as algemene riglyn gestel vir die lengte van artikels. Langer artikels sal by wyse van uitsondering oorweeg word.
7. Illustrasies, diagramme en grafieke sal slegs aanvaar word indien die betrokke illustrasie, diagram of grafiek van so 'n kwaliteit is dat dit gereed is om in die meestermanuskrip geplaas te word.
8. Literatuurverwysings word volgens die verkorte Harvardmetode gedoen. Bibliografiese besonderhede word in die literatuurlys verskaf en nie by wyse van voetnote nie. Aantekeninge moet voor die literatuurlys geplaas word.
9. Medewerkers sal so gou doenlik oor die aanvaarding al dan nie van hul bydraes verwittig word. **Afgekeurde bydraes sal slegs teruggestuur word indien hulle van 'n geadresseerde en voldoende gefrankeerde koever vergesel word.** Ongelukkig kan geen korrespondensie oor afgekeurde bydraes gevoer word nie.
10. Kopiereg berus by die outeurs.

TYDSKRIF VIR LETTERKUNDE

H.J. Pieterse
(Hoofredakteur)

Elize Botha   Elsa Nolte   P.H. Roodt   N.J. Snyman
(Redakteurs)

Skakelredaksie: Karen de Wet   Louis Esterhuizen
Tom Gouws   Joan Hambidge   Marcel Janssens
Charles Malan   Eben Meiring   Alexander Strachan

REDAKSIE- EN ADMINISTRATIEWE ADRES:

(vir bydraes, intekening en sirkulasie)

Die Hoofredakteur, *Tydskrif vir Letterkunde*, Dept. Afrikaans, UNISA,
Posbus 392, Pretoria, 0003

INTEKENGELD:

R40 per jaar. Los nommers: R12,00 per eksemplaar.

L.W.: Skole word versoek om direk by bogenoemde adres in te teken.

Menings wat deur medewerkers uitgespreek word, is nie noodwendig dié van die redaksie of van die Afrikaanse Skrywerskring nie.

ISSN 0041-476X

Geset in 10 op 11 punt Helvetica, gedruk en gebind deur V&R Drukkery (Edms)
Bpk, Pretoria.

NASIONALE PERS BEPERK

Inhoud

Henriette Roos	Die “vaslê en behou van wat eens hier gebeur het”: vrouestemme in Karel Schoeman se <i>Verkenning</i> en <i>Dogter van Sion</i> 1
Joan Hambidge	Verse 21
Elsa Nolte	Die sprokie: Deel I 26
Toast Coetzer, Bernard Odendaal, Petrus de Kock	Verse 40
Fransjohan Pretorius	Afrikaans as spreek- en skryftaal op kommando tydens die Anglo-Boereoorlog 47
Elmarie Otto	Verse 55
S.C. Ferreira	Aanpassing van kulturele konteks in literêre vertaling – kan Nils Holgersson verder as Swede strek? 61
Lys van nuwe Afrikaanse boeke: Oktober tot Desember 1999	76

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
University of Pretoria, Library Services

Henriette Roos

Die “vaslê en behou van wat eens hier gebeur het”:
vrouestemme in Karel Schoeman se *Verkenning* en
Dogter van Sion

1. Inleidend

In 1991 het Karel Schoeman se roman *Afskeid en vertrek* verskyn, ’n verhaal waarvan ek die laaste paar paragrawe van die slotgedeelte ervaar as ’n leidraad wat die leser terugkykend en vooruitskouend deur die hele Schoeman-oeuvre kan voer. In hierdie gedeelte word beskryf hoe die skrywer-verteller Adriaan nadink oor persoonlike ervarings van liefde en afskeid en verlies, oor maatskaplike verval en politieke geweld, en dan wonder oor waardeur en hoe die menslike behoefte aan vertroosting en sinsoeke tog gerusstelling kan vind. Hy oorweeg die troos wat liefde en herinneringe kan bied, maar kom tot die slotsom dat dit nooit voldoende kan wees nie:

“Liefde bly dus, en herinnering; maar dit kan nie al wees nie, dit kan nooit genoeg wees nie. Verlange bly, verlang om die patroon te soek en te vind: verlang ondersoek vraend die meanders en tas die buitelyne af, ongedurig en onseker soos ’n blinde, lig sy kop op soos ’n blinde, draai sy kop speurend om ’n geluid te probeer opvang, en bly uiteindelik ook nie beskaamd in sy verwagting nie. Onder sy vingers begin die verkrummelende klip vorm aanneem asof dit dui op die bestaan van ou randstene waar daar eens ’n pad geloop het en daar nog altyd weë gevind sou kan word; in die stilte waar die wind die geur van klam aarde aanwaai, begin daar uiteindelik ’n fyn, reëlmatige gepols waarneembaar word.

Woorde bly, die woorde waarvoor daar geluister is en wat moeisaam bymekaargesoek is, woorde wat stadig en peinsend langs mekaar gelê is: knielend op die grond, bukkend oor die werk, gesig na die aarde gekeer, wy die soeker hom of haar aan die enkele taak, om die klipskilfers en fragmente een vir een naas mekaar te lê en die een of die ander op te neem of opsy te lê, te verplaas of te verwerp, totdat die mosaïekpatroon voltooi is. Woorde waai deur die lug in hierdie land, woorde soos die wolke en wind en newel, fladderend en stromend, woorde wat klank en vorm besit maar geen inhoud nie, woorde wat vermom en verdoesel, wat niks verklaar en geen belofte inhou nie. Woorde waai oor hierdie land soos verflenterde vaandels; en in die onrustige deining van hulle skadu kniel die soeker op die grond en kyk nie op nie, betas die klippie en betrag dit, en buk om dit langs die ander neer te lê, geboë oor die patroon wat geleidelik en in stilte ontstaan.

Woorde bly dus, versigtig en presies soos klein blink steentjies waaruit patrone opgebou word. En wat meer as dit: wat nóg? Wie weet...

(...).

Wat bly, maak uiteindelik ook nie saak nie; nou wil hy by die huis kom en die lampe aanskakel en by sy lessenaar gaan sit en werk (...) Jy tel die klippie op, raak bewus van sy gewig, voel sy koelheid teen jou vingertoppe, weeg dit, en sit dit neer op sy bepaalde plek. Wat die patroon is wat onder jou hande gestalte kry, en of dit ooit voltooi sal word, gaan jou nie aan nie: die donker bewaar sy geheime. Jy doen jou deel.

(Schoeman 1990: 250-252.)

Binne die veelvlakkige konteks van hierdie uitspraak het ek twee resente tekste van Schoeman weer gelees en, veral met die beeld van fragment, mosaïek en patroon as aanknooppunt, 'n beduidende verband tussen die roman *Verkenning*, wat afspeel in 1804, en die biografie *Dogter van Sion. Machtelt Smit en die 18de-eeuse samelewing aan die Kaap 1749-1799* nagespeur. Wanneer die oorkoepelende skrywer/verteller in *Verkenning* die aard en rol van sy karakters oorskou en twyfel of hulle ooit volledig openbaar kan word, wonder hy:

“Hoeveel duisterheid, vergetelheid en doelbewuste verswyging is ten slotte nie in die donker van hierdie land ingevleg nie, in die lewens van die dolende bevolking, die swerwers, die talle mense sonder aantoonbare herkoms of verlede, die enigmatiese skoenmakers, timmermans of smede, die geheimsinnige oud-soldate of -matrose, die onderfdes, drosters, voortvlugtiges, die opdrifsels uit Europa wat nooit tuis sal wees in die vreemde wêrelddeel waar hulle bestem is om hulle lewens te eindig nie. 'n Enkele gesig te midde van duisende wat lankal vergete geraak het, 'n enkele man, gefingeer of nie, in die anonieme massa, 'n enkele stem miskien om in 'n tapkamer of in die klowe op die hitte van die dag terloops en toevallig iets van al daardie vergete lewens te verwoord en 'n verdere fragment te help vaslê en behou van wat eens hier gebeur het”.

(Schoeman 1996: 317)

Dit is daardie prosen van “'n verdere fragment te help vaslê en behou van wat eens hier gebeur het”, wat Schoeman self in die eerste bladsye van sy biografie van Machtelt Smit beskryf as “...om uit 'n verskeidenheid van wydverspreide bronne brokstukkies inligting bymekaar te soek en daaruit 'n soort mosaïekbeeld te probeer saamstel wat, indien dit van oor 'n afstand betrag word, hopelik 'n skyn van oortuiging sal besit en iets van die vervloë werklikheid sal kan oordra” (Schoeman 1997: 24).

Ek wil in hierdie opstel probeer nagaan hoe die weergawe en herskepping van 'n historiese werklikheid binne 'n biografiese dokument en 'n romanwêreld geïntegreer is en uitgevoer word, en hoe binne hierdie komplekse verhouding tussen geskiedenis en verbeelding veral die beeld van die laat agtiende-eeuse vrou, broksgewys in die twee tekste 'n spesifieke vorm aanneem.

2. Die opsigtelike band

Die flapteks van *Verkenning* (1996) beweer dat “hierdie (...) roman “ingegee (is) deur historiese gegewens en (...)’n werklike raamwerk (...) van die kort bewind van die Bataafse Republiek vroeg in die negentiende eeu en die einde van die Nederlandse tydperk in die Suid-Afrikaanse geskiedenis”, ’n klaarblyklik eksplisiete aanduiding van die band met die geboekstaafde geskiedenis. In sy voorwoord tot *Dogter van Sion*, beweer Schoeman dat sy biografie van Machtelt Smit “uitgegroeï (het) tot ’n soort ensiklopedie van die laat agtiende eeu aan die Kaap”, maar ook dat hy as doelwit had “om eietydse bronne so te benut dat die resultaat so leesbaar en aangrypend sal wees soos ’n roman” (Schoeman 1997: 8). Met hierdie implikasies dat die genres van roman en gedokumenteerde biografie nie rigied van mekaar hoef geskei te word nie, of, soos Van Vuuren (1997:64) vermoed, dat: “sy geskiedkundige ... werk ook gedeeltelik onderhewig is aan ...die wet van die vermenging van feit en fiksie”, word ’n eerste verband tussen die twee werke gelê. ’n Oorsigtelike beskouing van die verhaallyne of die onderwerpe en die hoofkarakters van die twee werke, skep egter die indruk dat hierdie tekste nie werklik veel met mekaar gemeen het nie.

In *Verkenning* is ’n gesigslose, anonieme jong Nederlander die hooffiguur - iemand wat in die lente van 1804 per toeval aan die Kaap moet vertoef en wat dan onder vreemde omstandighede deur Goewerneur Janssens opgedra word om na die verste grense van die destydse volksplanting te reis sodat hy met die terugkeer aan die Goewerneur verslag kan doen omtrent die “potensiële bron van onrus en ondermyning (in) hierdie geweste” (bl. 32). Hierdie predikantseun, lid van ’n gesiene familie, verkry vanselfsprekend toegang tot die hoë sosiale kringe aan die Kaap; hy ontvang bekendstellingsbriewe aan sleutelfigure in die administrasie; onderneem sy reis onder beskerming van ’n welvarende skaapboer en veldkornet uit Graaff-Reinet se omgewing. Hoewel hy aanvanklik ongemaklik is met die ongesofistikeerde koloniale leefwyse, is hy tog sosiaal bedrewe in die Kaapse wêreld van visites en etes en toneelopvoerings. Sy reis na Stellenbosh tot Roodezand (Tulbach), oor Hexrivier na die sendingstasie Zakrivier en die tog na Graaff-Reinet en verder, word daarenteen ’n stadige maar onkeerbare inbeweeg en oorgawe en uiteindelijke verloregaan in die vreemde en gevaarlike Afrika. Die vroue van die Kaap is vir die Nederlander in die meeste gevalle ’n bron van verwondering of verleentheid, en vir die grootste deel van sy reis word hy opeenvolgend vergesel deur twee jong mans. Eers die impulsiewe Johannes -’n dromer wat die beperkinge van die ruwe boerelewe probeer ontwyk met ideale van sendingdiens maar wat dan uiteindelik na ’n studietyd in Nederland ’n eerbiedwaardige Kaapse

predikant sou word. Vir die laaste deel van die reis is hy in die geselskap van 'n misterieuse Europeër, vermoedelik 'n verloopte priester uit Antwerpen, iemand wat as volslae opportunis wel in Afrika oorleef, terwyl dit die jong Hollander is wat êrens op die grense van die distrik deur 'n Boesman se gifpyl gedood word.

Verkenning is 'n teks waarin Schoeman op meesleurende wyse met taalregisters en vertellerstemme 'n veelvlakkige verhaalwêreld skep: 'n uitsonderlik heterogene groep karakters, wydse en variërende ruimtes, 'n breë sosiale spektrum, 'n vertelling wat uittreksels uit argivale bronne, realistiese verslaggewing, fantasievlugte, liriese landskapbeskrywings en individuele bewussynswêreldes insluit. Dit is 'n fassinerende moderne weergawe van die reisverhaalgenre; 'n teks wat boei deur die intrige, die narratiewe struktuur, die metafiksionele aard en die tematiese inslag daarvan.

Machtelt Smit, die veelgeprese “Mother Smith” van die Londense Sendinggenootskap, vorm die fokuspunt van Schoeman se *Dogter van Sion*. Dit is egter die politieke, sosiale en godsdienstige toestande aan die Kaap gedurende die laaste helfte van die agtiende eeu wat in fyn besonderhede beskryf word, met spesifieke aandag vir veral die slawe en die rol van enkele uitnemende vrouefigure binne die godsdienstige opset. Die aard van hierdie biografie word van meet af aan deur die outeur gekwalifiseer: dit dek nie die hele of selfs die belangrikste deel van die lewe van Machtelt Smit nie, dit berus nie in die eerste plek op oorspronklike navorsing nie, dit is nie die werk van 'n historikus nie (bl. 7 en 8). Maar *Dogter van Sion* is nie ontspanningsleesstof nie; in 'n bestek van 360 bladsye teks, 35 glansfoto's, 64 bladsye met 2180 voetnote en bronverwysings en 'n bronnelys van 550 titels plus 'n redelike volledige alfabetiese register, word van indringende en oortuigende navorsing verslag gedoen.

Lees 'n mens egter die twee tekste saam, begin die verwantskap duideliker vorm aanneem, die mees opsigtelike dalk binne die ruimtelike en kulturele konteks. Die lompe en merendeels onsuksesvolle pogings van die Kaapse burgerfamilies gedurende die laat agtiende eeu om 'n Nederlandse leefstyl na te boots deur middel van kleredrag, 'n sosiale en administratiewe hiërargie en 'n dogmatiese kerklike struktuur word breedvoerig in *Dogter van Sion* uiteengesit. Hierdie selfde gegewens - met aandag vir die voorkoms van die “Vlek” (die algemene benaming vir Kaapstad in die tyd; dws. 'n gebied kleiner as 'n stad en groter as 'n dorp - bl.67) se strate, huise en buitegebiede, die interieurs van die huise, die Kasteel en die baai, asook die opset op die verdergeleë nedersettings en boereplase in die Tulbaghdistrik - word in *Verkenning* teruggevind as beskrywings van dit

wat sowel deur die ouktoriale verteller beskryf word as dit wat deur die perspektief van die jong Nederlander weergegee word. Twee sulke parallelle “tonele” wil ek as voorbeeld van die hele patroon uitlig:

(Afbeelding 1 en 2: twee skilderye, die eerste van Strandstraat en die Buitengracht geskilder deur Anna Maria Barrow omstreeks 1800; die tweede deur Dirk de Jong in Oktober 1875 van die huis van ds. Fleck aan die bokant van die Kompanjiestuin. Illustrasies no. 5 en 6 in *Dogter van Sion*.)

Die toneel wat op die eerste van hierdie twee skilderye uitgebeeld word, word in *Verkenning* op bl. 45 en 46 bykans woordeliks op merkwaardig ooreenstemmende wyse beskryf. Ek haal kortliks en samevattend aan:

“De Kaap de Goede Hoop, in Zuid-Africa. Deze uithoek. Dit vlek aan de Kaap. Reguit strate, tussen die baai en die helling van die berg, tussen die Buitengracht en die Buitenkant. Reëlmatige wit huise wat skitterend die son weerkaats; stof, hitte. Die felheid van die weerkaatsing is pynlik vir die waarnemer: verblind met oë half toegeknypt moet hy dit van onder die beskutting van sy hand betrag. Grasdakhuisse, gewelhuise, dubbelverdiepinghuise;... die Lutherse kerk op sy hoogte in Strandstraat... Die openbare putte en fonteine waar slawe water haal... ’n dromende wit dorp aan die

5. Huise aan die oostekant van die Buitengracht met Strandstraat links, ’n detail van ’n panorama van Kaapstad wat omstreeks 1800 deur Anna Maria Barrow geskilder is. Dit toon die kleiner en eenvoudiger wonings van die Vlek, waaronder daar nog ’n paar ouderwetse grasdakgeboue met gewels.

6. Die huis van ds. Christian Fleck, na 'n skildery wat in Oktober 1795 deur die Nederlandse kunstenaar Dirk de Jong gemaak is. Dit was geleë aan die bo-ent van die Kompanjies tuin, ongeveer op die perseel van die huidige Mount Nelson-hotel in Oranje straat. By die tuinhokkie is daar 'n venter met sy juk, en links 'n wasvrou op pad na die wasplek met haar bondel op haar kop.

rand van die water in die wye amfiteater van die berge... 'n touleier voer sy ossespan op die eerste skof van hulle lang en moeisame terugreis oor die waaisand van die Kaapse Duine”.

Die tweede skildery vorm die sigbare verwysingsbasis vir verskeie waarnemings en beskrywings wat in die eerste afdeling van die roman, getitel “Kaapstad”, voorkom. 'n Mens lees van slawe wat “beweeg langs die reguit wit strate van die stad, vertoef langs 'n muur of hekpaal om te gesels... 'n briefie aflewer by die groot huis... waarna die hek wat die stalpoort afsluit weer toeslaan, en 'n enkele ou slavin wat met haar koopware in die smal strook skadu roerloos langs die hek bly sit...” (bl. 82); “van mans met emmers water of mandjies met voorrade aan jukke gebalanseer... vroue met bondels wasgoed op hulle koppe op pad na die wasplek of die bleikveld” (bl. 47); (s)tdad van ... wit huise met leë stoepe en blinde, afgeslote sierpleisterfasades wat niks prysgee nie... drywende, verbleikte kleur in die gevlekte skadu van die eikebome, en die blou massa van die berge wat daarbo uitrys om 'n ander skaal aan die uitsig te verleen as wat huise, gragte, bome, kerktoering en kasteel alleen vermag” (bl 84).

Dit is egter nie net die gedokumenteerde gegewens nie, maar ook die outeur se bevindinge en interpretasies in *Dogter van Sion*, wat die leser weer in *Verkenning* terugvind. Benewens as bronnemateriaal vir die algemene milieuskildering, verskyn dit ook weergegee as spesifieke verhaalsituasies, in die aard en handelinge van karakters, gereflekteer deur besondere spreekwyses (soos die ou aanspreekvorme “moei” en die verkleinwoord “motje” in plaas van “tante” en “tannie” wat eers later in die agtiende eeu in algemene gebruik gekom het) en selfs in die vermelding van boektitels. Schoeman se bevindings in *Dogter van Sion* oor die heterogene bevolkingsamestelling in die Kaap en op die buitegebiede is in die verhaalgewee van *Verkenning* ingevleg. Die opmerklike teenwoordigheid van Europese oudsoldate en matrose as knegte en dikwels later welvarende vryburgers, en van wie die oorgrote meerderheid van Duitse afkoms was (Schoeman 1997: 34, 38, 47 en verder), die alomteenwoordigheid van slawe en vryslawe uit Afrika, die Ooste en Madagaskar en die relatief hoë lewensstandaard onder die vryburgers as gevolg van die wydverspreide besit van slawe is uitgebreid in *Dogter van Sion* bespreek. Hierdie historiese situasie kontekstualiseer verskillende episodes waar die hoofkarakter in *Verkenning* met die volgens hom vreemde optrede binne die huishoudings en op die plase gekonfronteer word: die uitbundige danspartye en oordadige maaltye, die vrypostige aard van die Kaapse meisies, die oordrewe standbewussyn onder die gegoede families, die arrogansie en selftevredenheid ten spyte van die gebrekkige geletterdheid of afwesigheid van intellektuele stimulasie.

Een van die belangrikste temas in *Dogter van Sion* is die ontstaan en verloop van die Piëtistiese godsdienbeweging aan die Kaap, die hewige konflik tussen hierdie gelowiges en die amptelike Gereformeerde Kerk en die uitbreiding van die sendingaksies dwarsdeur die kolonie. Binne hierdie konteks ontwikkel die skakel tussen die twee tekste veral deur die uitbeelding van verskillende vrouefigure, van wie die belangrikste Machtelt Smit is. Terwyl die roman die kennismaking tussen die jong Nederlander en die byna bejaarde motjie Smit plaas in laat Oktober/November 1804 in die gehuggie Roodezand, fokus die historiese teks op die eerste helfte van haar lewe. Die enigste beskikbare afbeelding van Machtelt Smit is een wat eers in 1824 verskyn het, maar dit is dié beeld wat egter in sowel *Dogter van Sion* as *Verkenning* “gebruik” word. Johannes neem die Nederlander na motjie Smit; ’n besoek waaraan verskillende verhaalkarakters besondere waarde heg, waarskynlik omdat sy ’n buitengewone figuur was weens haar leefwyse (sy is ’n alleenstaande vrou wat ’n gesiene posisie beklee) en haar gesindheid (sy is een van die leiersfigure van die deur die Kerk so

gehate sendingaktiviste). Dat haar afkoms moontlik net so kontroversieel was - sy was die agterkleindogter van 'n slavin uit Afrika, een van die eerstes wat na die aankoms van Van Riebeeck in die Kaap aangekom het, en sy was ook verwant aan verskeie tydgenootlike vryswartfamilies - word egter nooit in die roman vermeld nie, maar staan sentraal in die biografie. Wanneer die jong Nederlander in *Verkenning* die vrou sit en beskou, is sy waarneming van haar 'n byna presiese beskrywing van die afbeelding soos dit verskyn in *Dogter van Sion* (bl. 176-177):

Die byna kloosteragtige strakheid van die vertrek waarin ons sit, gee niks omtrent haar status of welstand prys nie, en ewe min die sobere grys rok, gehekelde omslagdoek en swart mus wat sy dra, so ingetoë soos die gewaad van 'n kloostersuster of diakones. Selfvertroue besit almal in hierdie land tot die punt van voorbarigheid of vrypostigheid, en haar oop, ondersoekende blik en onomwonde vrae hoef ewe min 'n aanduiding van gesag of posisie te wees. ..Die plooië van haar mussie omraam egter 'n gesig waarin die oë wakker en oplettend bly, hoe min haar uitdrukking, gebare, woorde of stemtoon ook verraai: deur die masker van afgetrokkenheid, afsydigheid of onthegting flikker daar telkens weer 'n teken van lewe uit, 'n aanduiding van onvermoede en onpeilbare dieptes."

Hierdie direkte "oorskryf" van die historiese gegewe - of dit nou in dokumentêre vorm of as afbeeldings bestaan - na die verhaalwêreld, vorm seker die sigbaarste verband tussen roman en biografie.

(Afbeelding 3: nommer 33 van die illustrasies in *Dogter van Sion*: enigste afbeelding van Machtelt Smit, die ets is waarskynlik in Engeland gemaak en verskyn in die *Memoirs* van 1824).

3. Die geskiedenis herskryf

Die leser kom mettertyd agter dat essensiële kenmerke van die laat agtiende-eeuse samelewing soos beskryf in *Dogter van Sion*, in *Verkenning* getransponeer word na die Bataafse tydperk - 'n periode van 'n dekade of meer later. Die verskynsel dat die historiese tydgegewe binne die fiksionele werk op verskeie maniere gemanipuleer word, vorm deel van 'n hele struktuurpatroon van herskrywing wat in *Verkenning* ontwikkel. Laat ek eers na enkele spesifieke voorbeelde van sulke episodes verwys.

Een van die eerste Kaapse inwoners met wie die Nederlandse besoeker kennismaak, is die welaf en baie gesiene weduwee Cornelius De Lairesse. Sy is 'n toonbeeld van 'n integere maar ook deftige lewensstyl - die liefhebbende peetmoeder van die jong Johannes, aanhanger van die Piëtisme, beskermvrou van 'n hele groep vroulike afhanklikes en slawe, woonagtig in 'n pragtige opstal net buite die stad. Die jong man ontmoet haar by verskeie geleenthede en die twee kom goed en gemaklik oor die weg, moontlik omrede haar verfynde en nog sterk Nederlandse ingesteldheid wat al hoe meer 'n uitsonderlike verskynsel in die Vlek geword het. 'n Breedvoerige beskrywing word van haar gegee:

“Die ou dame sit by die venster (...) glimlaggend by haarself in die uitgesnyde armstoel wat klaarblyklik die eresetel in die kamer uitmaak, 'n bankie onder haar voete: tenger en krom soos wat sy is, beklee sy haar plek met onmiskenbare waardigheid, 'n wye fraïngdoek van duur Indiese sy om haar skouers geslaan en 'n toegevoede waaier in haar hand. Op haar skerp gesiggie, omsluit deur die plooitjies van haar mussie, is die uitdrukking lewendig; die helderblou oë is wakker en vraend, die manier waarop sy my begroet is gemaklik en selfversekerd, en die Nederlands waarmee sy my aanspreek, is korrek” (bl. 59).

In 'n latere, alleenstaande paragraaf kom daar weer 'n beskrywing voor wat haar nie by naam identifiseer nie maar volgens die verhaalkonteks weer na mevrou De Lairesse verwys:

“n Ou vrou, 'n ou dame, oorlewende lid van die Kaapse adel uit die Kompanjiestyd, dogter van 'n onderkoopman, weduwee van 'n amptenaar en verwant aan 'n voormalige Goewerneur van adellike herkoms. 'n Swart kap oor 'n nousluitende mussie: die fyn plooitjies omring 'n spits, wakker gesig. Sy dra 'n wit rok - sou dit van sy wees - met 'n reëlmatige patroon van verspreide blou sterre wat waarskynlik met die hand daarop geborduur is, en 'n wit sjaal met lang, syagtige fraïngs is om haar skouers geslaan. Sy sit regop terwyl haar portret geskilder word, die hande gevoue op die skoot, bewus van haar rang en waardigheid in die klein plaaslike samelewing, haar naam, haar fortuin, haar huis, haar grondbesit en haar slawe, maar die oë is opletterend, nuuskierig, geïnteresseerd. Sy moet sestig of sewentig jaar oud wees. Sy het goed geërf, sy is ryk; sy het tienduisend gulden geskenk vir die bou van 'n kerk in die buitestede, ”

vyftienduisend vir die oprigting van 'n oefenhuis in die stad waar dienste vir slawe gehou kan word" (bl. 67-68).

Die ooreenkoms tussen hierdie beskrywing en die afbeelding wat in *Dogter van Sion* verskyn van "die welgestelde weduwee Margaretha Anna Möller geb. Heyning (1743-1815), 'n bekende ondersteuner van die vroeë sending", is onmiskenbaar:

(Afbeelding 4: illustrasie no 31 in *Dogter van Sion*)

In hierdie geval is die bekende voorkoms en aard van 'n historiese figuur toegeken aan 'n fiksionele persoonlikheid en met 'n gewysigde naam, sodat 'n valse outentisiteit geskep word. Daar is egter ander episodes in die roman waar die oënskynlik geloofwaardige gegewe eksplisiet van enige historiese waarheid gestroop word. Reeds in die eerste afdeling van die verhaal word die leser van hierdie "ondermyning" bewus: In die bestek van die eerste ongeveer 40 bladsye word die dae net na die aankoms van die jong Nederlander beskryf, met 'n skerp fokus op die teenwoordigheid van 'n aantal Nederlandse skepe in die Kaapse baai, die voorkoms van die stad, op enkele individuele karakters en op die ontmoeting met Goewerneur

Janssens wat gevolg word deur 'n formele ete in die geselskap van 'n paar jong offisiere en Janssens se huisdokter, die beroemde dr. Hinrich Lichtenstein. Die opdrag van Janssens aan die jong man, en 'n opvolggesprek tussen die jongeling en dr. Lichtenstein vind dan in twee opeenvolgende episodes plaas waarvan in fyn besonderhede deur die jongeling in die eerstepersoonsvorm vertel word. Deur die gesprekke met historiese figure soos Janssens en Lichtenstein en die vermelding van 'n toekomstige ontmoeting met landdros Stockenström op Graaff-Reinet, ontwikkel die hele situasie binne 'n baie geloofwaardige atmosfeer. Wanneer die jong man laat die aand na sy losiesplek terugkeer en hom gereedmaak vir slaapyd, kom daar egter sonder enige tipografiese aanduiding 'n merkwaardige verandering van tyds- en vertelperspektief. Uit hiërdie gedeelte blyk dat die gedetailleerde en kleurrike aanvangsbeskrywing van "...die hele helder baai vol skepe... 'n verbeeldingsvlug, 'n hersenskim, 'n droom..." was. Vanuit hiërdie oukatoriële verteller se hede is dit bekend dat daar in Oktober 1804 oorlog geheers het en geen skepe die Nederlandse hawens kon verlaat nie; dat daar geen predikant in Meteren was wat die vader van die jongeling kon wees nie; dat daar teen die einde van 1804 nie meer troepe in Graaff-Reinet gestasioneer was nie; dat dit "hoogs onwaarskynlik was dat die Goewerneur lukraak" aan 'n onbekende jong besoeker 'n uiters belangrike opdrag sou toevertrou (Schoeman 1996: 41-42). Byna teen die einde van die jongman se reis word 'n soortgelyke situasie ervaar wanneer weer, soos Van Vuuren (1997:63) dit stel, die fiksionele mat onder die leser se voete uitgetrek word. Na 'n uitvoerige en aangrypende weergawe deur die ek-verteller van sy ontmoeting met die bejaarde dr. Van der Kemp op die florerende sendingstasie net buite Graaff-Reinet, kom daar hierdie verstommende kommentaar van die oukatoriële verteller:

"In die lente van 1804, toe die jong Nederlandse besoeker op Graaff-Reinet aankom, was Van der Kemp reeds meer as 'n jaar lank (weg van Graaff-Reinet en) op Bethelsdorp werksaam, en terwyl die ou man in uitgerafelde strooihoed en hempsmoue 'n algemene historiese geldigheid besit, moet die groentetuin, die hutte en die roerloos ou vrou hurkend by die deur dus almal verval, stort die dekgras geluidloos in oor die raamwerk van pale, en wis onkruid die buitelyne van die denkbeeldige beddings uit. Die hitte, die klippe, die stof, die modderige poele van die rivier wat uitflits tussen die bosgasie, die omsluitende berge, dit alles is eg, en die hedendaagse reisiger kan hulle indien verlang nog opsoek en nagenoeg ongewysig terugvind; dog watter maatstaf moet mens ten slotte aanwend om tussen eg en versinsel te onderskei?" (Bl. 366).

Hierdie bevraagtekening en ondermyning en ontkenning van die geboekstaafde geskiedenis en die waarheidsbasis van gewens wat as

geskiedenis aanvaar is, is regdeur die vertelling en vanuit 'n oorkoepelende ouktoriële perspektief aanwesig. Tegelykertyd vind daar ook 'n besinning plaas oor die vermoëns van 'n outeur om binne die beperkinge van die fiksionele werk 'n geloofwaardige weergawe van die verlede te herskep. Die sterk metafiksionele inslag van hierdie Schoemanroman, is reeds uitvoerig en oortuigend elders deur Van Vuuren (1997: 57-78) weergegee. Ek wil weer na enkele van daardie metafiksionele uitsprake verwys, maar dan vanuit 'n ander en ook nie-teoretiese perspektief vir die doel van hierdie opstel. Dit is die 'waarom' en 'met watter gevolg' van hierdie ondersoek van die skryfproses, veral soos dit die verhouding tussen die twee tekste *Verkenning* en *Dogter van Sion* raak, wat my interesseer.

Die ouktoriële verteller verwys meermale na die onvolledige en relatiewe aard van historiese "waarhede" en van geskiedskrywing. Byvoorbeeld: daardie stadtonele waaraan deur beskrywings en afbeeldings reeds legitimiteit verleen is (vgl. die bespreking hierbo van die parallelle tussen die tekeninge afgebeeld in *Dogter van Sion* en die beskrywings in *Verkenning*) word later só bevraagteken: "Waar is dit heen, daardie werklikheid wat eens bestaan het asof geen alternatiewe denkbaar is nie? Die wit gruis van die straat weerkaats skitterend die felheid van die oggendson, pynlik vir die oë, en roksome, slepe en skoene is oordek met poeieragtige stof. Dit is eg, dit is werklik, dit bestaan; waarheen het dit verdwyn?" (bl. 84). Maar ook die vermoë van die romanskrywer om deur fiksie 'n volledige beeld of die volle waarheid te herskep, word betwyfel. Herhaaldelik noem die verteller die beperkinge van die verteldaad: jy kan die karakter net agtervolg, hom nooit inhaal nie (bl. 86); met redelike sekerheid kan die Hollandse milieu waaruit Johannes se grootvader afkomstig is vermoed word, maar "verder is dit weer eens 'n kwessie van tas, raai en vermoed..." (bl. 255); personasies ontwikkel of stagneer buite die outeur se wete en wil: "En Cornelia, waarskynlik 'n interessanter en meer belowende figuur? Oor haar is niks meer bekend nie, en mens moet dus raai en tentatief die buitelyne van 'n waarskynlike lewensloop aandui..." (bl. 263). En dan uiteindelik: "Dit is nie meer moontlik om iets toe te voeg of te verander nie: hiermee moet mens volstaan.... Jy neem waar en konstateer die feite, versoen met jou onvermoë om iets te verander aan wat jy sien" (bl. 365).

Wat is dit dan wat hierdie skrywer/verteller meen dat die verhalende teks wél kan doen? Telkens word die skryfdaad self as 'n proses van **verkenning** beskryf: 'n moeisame handeling wat meestal geen oplossings of antwoorde lewer nie, maar wat bloot deur die kennis wat stap vir stap opgedoen word, bevredig. Op dié wyse word 'n alternatiewe werklikheid

geskep; een wat nie “aan perke gelê kan word deur wat in die (ander) werklikheid toevallig reeds plaasgevind het nie” (bl. 169). “Dit is geen feitelike verslag, geen herskepping van iets wat op ’n chronologies bepaalbare oomblik in ’n agterhaalbare verlede gebeur het nie. Aan die ander kant is dit egter ewe min versinsel, maar iets met ’n eie bestaansreg en geldigheid wat nou besig is om te gebeur, hier op papier” (bl. 170).

4. Stemme wat nuwe stories vertel

Hoe om ’n alternatief te vind vir die geboekstaafde geskiedenis en vir die soort vertelling waarin daardie historiese oorlewing bloot nagepraat word, is een van die belangrikste motiewe wat in *Verkenning* ontwikkel. Die vertellerskommentaar in *Verkenning* impliseer die moontlikheid van so ’n alternatiewe gesag deur die deurlopende verwysings na die aanwesigheid en belangrikheid van rigtinggewende “stemme”. Dit is dié soort stemme wat in die tradisionele historiografie weinig aandag kry: meestal anonieme en onbepaalbare stemme, hoewel soms ook die stemme van geïdentifiseerde dog magtelose figure. Binne die verhaalwêreld van *Verkenning* hoor die jongeling byvoorbeeld uit die mond van die oënskynlik stom Cornelia, die sku gesellin van die weduwee De Laïresse, ’n hartstogtelike belydenis van geloof en erkenning van frustrasie:

“Haar stem is nog gedemp, maar die intensiteit waarmee sy praat, is vir my verrassend, en teenoor hierdie ontlading van gevoel besef ek dat ek nie beleefd kan swyg of lig en nie-verbindend antwoord nie, hoe onbegryplik haar ontsteltenis vir my ook is” (bl. 126). By ’n latere geleentheid luister die jong man na die ontroerende woorde van vier Hottentot bekeerlinge van die sendingstasie op Zakrivier, en vra hy homself af waarom hulle woorde nie dieselfde belang dra as die van ander uitsprake waarna hy moes luister nie: “Waarom nie ook hulle getuïenis nie, wonder ek, ewe goed as enige ander getuïenis wat ek gedurende hierdie reis aangehoor of toevallig opgevang het of nog sal aanhoor nie? En weet desondanks terwyl ek luister, ek hierdie hartstogtelike berigte nie sal opteken nie en dat die geskiedenis van hulle onderskeie bekerings nie die Goewerneur se lessenaar sal bereik of in sy lêrs bewaar word nie. Dit sal vergeet word” (bl. 288). Dit is egter juis hierdie soort stemme waaromtrent die skrywer/verteller homself voortdurend aanmaan om na te luister, soos ook die stemme wat opklink uit plakkate omtrent slaweveilings, die inligting vervat in boedelopgawes, die nagtelike roerings en fluisteringe in ’n slawelosie, die gedikteerde briewe waarin ’n bekeerde slavin haar dankbaarheid teenoor die Europese beskermvrou uitspreek, kort uittreksels uit die memoires van ’n ou vrou. Dit is hierdie stemme wat in die metatekstuele kommentaar

beoordeel word as die wat werklik betroubaar is – “(d)ie stemme bly die sekerste” (bl 45, 49, 213 en verder) – omdat hierdeur die solank versweë of stilgemaakte protes teen dit wat as vanselfsprekend of oppermagtig aanvaar is, hoorbaar word.

Lees ’n mens die roman en die biografie in samehang met mekaar, blyk dat in beide tekste ’n opmerklike fokus op vrouestemme val. In *Dogter van Sion* begin die eerste hoofstuk met die uiteensetting van die geslagsregister van Maeltelt Smit langs die matriargale lyn; vanaf haar oorgrootmoeder Armosyn Claasz wat in Kaapstad in 1661 gebore is as dogter van ’n slavin waarskynlik uit die Weskus van Afrika afkomstig. Hoewel die subtitel - en die outeur se eie verantwoording - daarop dui dat die teks nie in die eerste plek ’n biografie van Maeltelt Smit is nie, maar eerder ’n bron van kennis en inligting oor die agtiende-eeuse kultuurgeskiedenis is, ontwikkel die aanbieding só dat dit veral die rol van die vrou op die voorgrond plaas. ’n Verrassende toevoeging tot die geykte beeld wat van dié era bestaan, is inligting oor die verbasend algemene graad van geletterdheid onder hierdie groep; hulle gemaklike, byna vrypostige gedrag soos wat dit herhaaldelik gerapporteer is in die waarnemings van Europese reisigers en besoekers; die sterk invloed van vroue in die klein handels- en boerderyondernemings – deur Schoeman toegeskryf aan hulle oorwegend Nederlandse afkoms!; die rol van die slavinne ten opsigte van taalontwikkeling, interrasige verhoudings en huwelike wat die Suid-Afrikaanse bevolkingsamestelling sou bepaal; die oorheersende rol van vroue in die verspreiding van die Piëtisme en latere sendingwerk. Dit alles is waarnemings en aksente wat bydra tot ’n soort alternatiewe agtiende-eeuse geskiedenis. Dat Schoeman die rol van die vrou op verskeie fronte herskryf, blyk veral ook uit die groot aandag wat gegee word aan hulle opmerklike rol in die Piëtistiese beweging, aan die wyse waarop hierdie bydraes deur die (manlike) sendelinge maar ook deur hulle self onderskat is. Dit was tekste waarin die besigwees met die daaglike verpligtinge tussen die byna mistieke geloofsuitinge ingesluit het en wat Schoeman lei tot ’n interessante literêre-historiese uitspraak. Aan die einde van ’n oorsig van verskillende geskrifte deur die vroue aan die Kaap, meen hy:

“Die werke wat hier opgenoem is, is meestal ongekonstelde en onbeholpe verslae oor dinge wat selfs in die gunstigste omstandighede moeilik beskryfbaar is, opgeteken deur vroue met min opvoeding en beperkte gawes, en slegs ’n gedeelte daarvan is ooit gepubliseer, sy dit tydens die skryfstert se lewe of daarna; maar in hierdie onpretensieuse tekste, wat deur literatoure grotendeels geringgeskat of geïgnoreer is, is ’n waardevolle bron van inligting oor die Suid-Afrikaanse verlede, en sou tewens as die begin van ’n inheemse belletrie gesien kan word”.

(Schoeman 1997: 302)

Die tradisionele rol wat aan die vrou toegeken is of wat omtrent haar bekend is, word óók in die roman gespeel: die Kaapse vroue dans en hou teepartytjies en skinder en gaan kerk toe om hulle nuwe tabberds te vertoon. Cornelia, soos ook mevrou De Lairesse se ander ongetroude niggies en haar slavinne, het geen ander keuse nie as om stilswyend te dien; haar frustrasies oor haar ingeperkte posisie word waarskynlik getemper deur haar byna mistieke religieuse belewenisse. Die jong meisies in Stellenbosh en op die plase giggel en loer rond en trou vroeg, en word dan deugsame en paaierende huisvroue. Dit is binne hierdie sfeer dat Johannes aan die Nederlander vertel hoe hy begeer om 'n mansvriend te hê met wie hy kan praat want, hoewel hy goed oor die weg kom met Cornelia: "... ten slotte is sy ook maar 'n vroumens, hoe kan sy eintlik raad gee oor mans se sake, al weet sy ook hoeveel oor die werk van die Here, sy en motjie Machtelt op Roodezand, hulle is tog maar vroumense ..." (bl. 139).

Dit is egter die klem op vroue wat nie die tradisionele rolle speel nie wat die leser opval. Hierdie historiese feite (en in hoe 'n mate is dit wel "histories" of "feite"?) soos gerapporteer in *Dogter van Sion*, neem in *Verkenning* 'n sentrale plek in. In die eerste plek is daar natuurlik Machtelt Smit self. Die ontmoeting met haar word vanuit verskillende perspektiewe belangrik geag. Johannes vereer haar as godsdienstige leier, die ek-verteller sien in haar die verpersoonliking van wat hy in Afrika so vreemd vind, die leser besef dat sy aan die Nederlander die verdere verloop van sy reis en sy uiteindelijke dood "voorspel" en die uitvoerige beskrywing van hoe sy briewe sit en skryf, verwys terug na verwante situasies in *Dogter van Sion*. Negatiewe reaksie kom van ds. Ballot en sy apatiese vrou wanneer hulle die diepe weersin van die amptelike kerk in Machtelt Smit se posisie as middelpunt van 'n gewaande "Hydra-monster van ongeoorloofde sending" verwoord. In die preek-episode waaraan drie en 'n halwe bladsye afgestaan word, beklemtoon die ouktoriële verteller die gesag waarmee die vrou praat; die aanklank wat sy by haar "vermoedelik ongeletterde, meerrassige en veeltalige gehoor" vind; bekla hy die feit dat hoewel "(i)n nagelate briewe ... die klank van daardie stem nog gedeeltelik nagegaan kan word, of in elk geval die gedagte-wêreld waarin sy geleef en die woorde waarmee sy haar uitgedruk het", daar "(u)it die beskikbare fonds van verouderde woorde en frases wat herwin kan word en die vervloë sekerhede van 'n wêreld wat onherroeplik verdwyn het, ... dit egter bykans onmoontlik (is) om 'n redelike oortuigende benadering van haar eenvoudige aanspraak te improviseer vir 'n generasie vir wie die terminologie grotendeels onbegryplik sal wees en vir wie daar min sekerhede oorgebly het" (bl. 202-203). Ek ervaar egter daardie "improvisasies" juis as oortuigend: dalk

omdat dit nie net hierdie bekende agtiende-eeuse figuur is wat met die leser praat nie, maar ook 'n hele ander, groter groep aan wie stem gegee word sodat sowel in die biografie as in die bladsy van die fiksionele wêreld, die verlede opnuut en anders opklink.

In teenstelling met die sterk fokus wat op Machtelt Smit in *Dogter van Sion* val, word die Nederlandse Yda de Jong daarin slegs twee keer vermeld. Hierdie Woerdense diensmeisie het ds. Vos, een van die heel eerste Suid-Afrikaansgebore predikante aan die Kaap, in 1794 na Roodezand vergesel. In Vos se nagelate geskrifte word vlugtig melding gemaak van Yda de Jong se bekering en dat sy hom van hulp was omdat sy, benewens haar huislike verpligtinge (sy werk harder as drie slavinne, beweer hy trots), ook die Heidene onderrig en leer sing het. Uit 'n brief wat sy self in 1806 aan die Nederlandse Sendinggenootskap geskryf het, en waarvan daar slegs 'n Engelse vertaling nog bestaan, blyk egter dat haar twaalfjaarlange werksaamhede in die Sending van veel groter omvang was as wat Vos wou toegee. In *Verkenning* ontmoet die ek-verteller Yda de Jong, en in teenstelling met haar ineengedoke metgesel sien hy haar as “'n vrou wat met ferme hand die leisels voer, regop op die sitplek ... skerp, agterdogtig, byna uitdagend ... 'n slagvaardige Nederlandse boerevrou aanmerklik jonger en aggressiewer as die man, met fletsblou oë, skerp gelaatstrekke en 'n wilskrachtige mond en ken” (bl. 208-209). Johannes egter, in antwoord op die jong Nederlander se navraag, ag haar blykbaar minder in vergelyking met sy bewondering vir haar temerige ou ma: “O, hy en suster Yda is getroud, sy werk ook al jare onder die slawe, nog sedert die tyd toe meneer Vos hier predikant was, sy ken elke slaaf in die valleï op sy naam. Dit is egter asof sy hom minder interesseer, en hy begin weer afgetrokke en afsydig raak” (bl. 212).

'n Besondere interessante figuur in *Verkenning* is die boerevrou, mevrou Langenbrink, eggenote van die skaapboer en veldkornet onder wie se beskerming die jong man na Graaff-Reinet reis. Hy ontmoet die vrou eers vlugtig tydens die bruilof op Stellenbosch, en is dan net oppervlakkig bewus van haar onverstoorbare rustigheid wat alleen beïnvloed word deur vertellings oor die gevaar van Boesmanaanvalle. Wanneer hy vanaf die Hexriviervalleï vir meer as twee weke alleen in hulle geselskap is, kom hy geleidelik agter dat sy, ten spyte van haar stilswye en konsentrasie op “vroulike” pligte, die eintlike leier is. Wanneer van die reisplan afgewyk moet word deur veranderde jagplanne of om 'n onverwagte medereisiger te akkommodeer, gebeur dit eers nadat haar toestemming gevra en gekry is. Haar afsydigheid en stille aktiwiteite herinner hom aan die kantmaaksters van sy kinderjare:

“Sy swyg nie omdat sy niks te sê het nie ... in serene selfkennis en selfvertroue weet sy dat dit nie nodig is om haar deur woorde of gebare te handhaaf of te laat geld nie ... (sy is) ... volledig in beheer van al die onderdele waaruit haar bestaan saamgestel is ... As jy stilbly en jou asem inhou om te luister, sou jy miskien die fyn geklik van die vlieënde klossies kan hoor; dog die patroon ontstaan byna ongemerk, die weefsel groei aan onder vingers waarvan die bewegings skaars waarneembaar is. Llangs die aandvuur beduie haar man breedsprakig ná sy verkwikkende sopie, neem beslissings en deel bevele uit, en sy swyg afgetrokke, stoot nog ’n tak in die vuur, glimlag effens by haarself en meng haar nie in die gesprek in nie; dog wanneer daar opgetree moet word, is die optrede meestal nie dié wat deur haar man vasgelê is nie. In werklikheid is dit sy wat in hierdie huwelik en op hierdie tog die beslissings neem, alhoewel die proses van besluitvorming nie sigbaar is nie. Slegs die noukeurige luisteraar sal die skaars waarneembare geklik van die klossies kan hoor” (bl. 272-274).

Hoewel die Langenbrinks fiksionele karakters is, word ’n historiese basis vir hierdie soort verhouding in *Dogter van Sion* gelê by wyse van herhaaldelike verwysings na soortgelyke sterk vrouefigure wat in die waarnemings deur Europese besoekers vermeld word (bl. 54-58).

Maar dit is deur die opname van die verbeelde stemme van slawevroue dat die oukatoriële verteller dalk die interessantste toevoeging tot ’n historiese patroon in sy vertelling maak, hoewel parallelle situasies ook in die biografie, die eksplisiet historiese teks, beskryf of gerapporteer word (vergelyk *Dogter van Sion* bl. 308 en 332). By ten minste drie geleenthede word in *Verkenning* ’n anonieme verteller aan die woord gestel waardeur die direk voorgaande of direk daaropvolgende gebeure in ’n nuwe perspektief geplaas word. Byvoorbeeld: net na ’n uitvoerige beskrywing van die oordadige aandmaaltyd in die geselskap van die ds. Ballot en sy vrou, albei uit hulle selftevrede houding geruk deur wrewel teenoor die sendingaktiwiteite, getuig ’n naamlose slavin in die eerstepersoonsvorm met groot emosie hoe die sendingwerk van Yda de Jong haar geleer het wat “saligheid beteken, en verlossing, en genade, en ek het leer lees, sodat ek baie van die woorde wat in die boekie staan, kon uitmaak” (bl. 187-189). Die tweede episode speel af op die plaas waar Johannes by sy suster, swaer en Oupa bly. Nadat die ou man byna heelnagdeur herinneringe van ’n lewenslange oorlewingstryd aan die Nederlander vertel - die herinneringe van ’n brandarm Hollandse seun wat hom in Afrika kom vestig het - begin ’n nuwe stem skielik praat. ’n Hottentotslaaf wat snags by die ou man moet waak - dit is vir die leser moeilik om te besluit of dit ’n manlike of vroulike spreker is - vertel in die tweedepersoonsvorm van die ou man se nagtelike alleensprake en van hulle eie harde lewe op die plaas (bl. 258-260). En dan seker die heel belangrikste - die roman sluit af met ’n weergawe van ’n jong Boesmanslavin se bewussynstroom. Hierdie vrou neem die

dood van die Nederlander waar nadat hy op 'n verafgeleë plaas geskiet is deur een van die Boesmans wat 'n geveg met die boere oorleef het; 'n weergawe wat oor dertien bladsye (bl. 382-394) strek. Die naamlose jong vrou, 'n vreemdeling op die plaas waar sy die taal nie verstaan nie en waar sy deur wit boere en swart slawe, deur man en vrou en deur hardhandigheid en eensaamheid geteister word, is die laaste stem wat gehoor word. Terwyl haar monoloog al geïnterpreteer is as 'n aanduiding van die uitsterf van haar volk en taal, en as 'n voorspelling van die uiteindelijke ondergang van alle minderheidstale en spesifiek dalk Afrikaans (Van Vuuren 1999:74-75), "hoor" ek, veral weens die strukturele plasing van hierdie stem, haar boodskap anders. Sy, argetipe van die magtelose en van die inheemse, is die een wat laaste praat; wat sy verteenwoordig, oorleef.

5. Ten slotte

Die soeke na 'n patroon, hoe vaag dit ook mag wees of hoe voorlopig die kontoere ook al, is klaarblyklik die riglyn waarvolgens die verteldaad in *Verkenning* verloop. Die leser ervaar die vertelling as 'n jukstaposisie van dokumentêre en fiksionele stemme, van karakters, ruimtes en intertekste, maar vir my is dit 'n sinvolle mosaïek, juis omdat met die bymekaarbring van fragmente 'n patroon wel sigbaar word.

Seker die sterkste indruk wat albei hierdie Schoemantekste laat, is die van die omverwerping van geykte aannames - die tradisionele patroon word versteur. *Verkenning* is 'n roman wat die kodes van koloniale reisbeskrywings navorolg en ontgin. Die geykte beeld van verowering en ekspansie word egter verplaas deur 'n verslag van buitestaanderskap en onvermydelike verlies. Binne hierdie konteks word die figuur van die jong Nederlander 'n metafoor van 'n era wat tot 'n einde kom - in die eerste plek, die era van die Nederlandse bewind aan die Kaap, maar ruimer gesien, die uiteindelijke beëindiging van 'n Europese koloniale invloed in Afrika.

Met die saamlees van *Verkenning* en *Dogter van Sion* blyk dit asof historiese teks en roman op samhangende wyse vanuit die agtiende eeu kommentaar op die Suid-Afrikaanse hede lewer. Deur albei tekste loop die motief van toenemende rasseskeiding, rassisme en die wit vrees vir die inheemse of die anderskleurige. Slawebesit was algemeen en binne die kolonie die sigbaarste norm van status en rykdom. En ook die vroulike koloniste, én die gelowige vroue - Machtelt Smit self - het slawe besit. Die koloniste se preokkupasie met en die volgens hulle geregverdigde uitdelging van die lewensgevaarlike "Bossiesmanne", en die meedoënlose behandeling en wreedaardige straf van die slawe ontwikkel as opmerkbare motieflyne in *Verkenning* (bl. 102, 104, 110, 171, 205 en verder), en word in verskeie hoofstukke in *Dogter van Sion*

breedvoerig bespreek. Dat in die naam van die Christendom en deur Christene slawerny en geweld asof vanselfsprekend beoefen en goedgepraat is, word by wyse van eksplisiete kommentaar in die biografie gekoppel aan die beleid van rasseseiking wat tweehonderd jaar later in Suid-Afrika sou heers (Schoeman 1997:171-175).

In die strukturering van beide tekste vind 'n subjektivering van die geskiedenis plaas sodat dit die randfigure is - die slawe, die vroue, die Europese uitkot en nie die edele Hugenote nie - wat die aandag kry. Selfs met die bybring van die godsdienstige motief is dit die sendingwerkers, so dikwels die verguisdes in die tradisionele Suid-Afrikaanse geskiedenis, en nie die amptelike kerk nie, aan wie stem gegee word. Dit is egter die vrouestem wat in beide tekste die duidelikste van alternatiewe werklikhede spreek. Schoeman herskryf nie die geskiedenis só dat dit wat nie bestaan het nie, naamlik 'n opmerklieke en dominante vrouekultuur, skielik onthul word nie. Hy herskryf dit wel sodat dit wat tog bestaan het, broksgewys bymekaargebring word en nou hoorbaar word. En die mosaïek wat dan ontstaan toon die teenwoordigheid van vroue met "beperkte maar werklike roem" (*Dogter van Sion*, bl. 300); van vroue wat hulle lewensfeer "byna ongemerk buite die grense van huis en gesin uitgebrei (het) sonder om die manswêreld onmiddellik bedreig te laat voel" (*Dogter van Sion*, bl. 305); van vroue wat die beperkinge van hulle voorgeskrewe rol as intens frustrerend en aftakelend ervaar het (*Verkenning* bl. 126); van vroue wat ondanks gewettigde slawerny van hulle "bevryding" kon getuig (*Verkenning* bl. 188; *Dogter van Sion* bl. 300 en verder).

In die terme van Brinkley Messick, soos aangehaal in Kapteijns (1999:22), sou die leser hierdie stemmekeer as 'n "subordinate discourse" kon beoordeel; 'n diskoers wat met die dominante, manlike kultuur kan saambestaan omdat dit nie verteenwoordigend is van 'n "explicitly and publicly elaborated ideology of resistance, so that it remains sufficiently unnoticed by the dominant order to avoid suppression". Die titel van die biografie beklemtoon so 'n gedempte selekspressie; 'n nie-kontesterende, meestal persoonlike en indirekte kommentaar op die status quo en eksplisiet verwoord in die motto op bl. 5:

"The daughters of Zion are not indeed called or permitted to be guides or pastors in Israel; yet theirs is the important, the delightful office of feeding the lambs of the flock and leading their tender charge to the Shepherd of sheep. They are not authorized to be chief builders in the temple; but theirs is the useful, the honourable task of strengthening and directing the youthful arms which may hereafter raise a noble superstructure, and thus in abiding (according to the apostolic injunction) in their own calling, may they become, even as Eunice and as Lois, real and efficient helpers to the church. *Memoir of Mrs Matilda (Machtelt) Smit(h) 1824.*

Deur in sowel *Dogters van Sion* as *Verkenning* die vrouestemme egter so duidelik te laat opklink en deur die meerdimensionele, komplekse en uiteenlopende aard van daardie stemme oor te dra, word die feit dat die agtiende-eeuse vrou haar omgewing wel dinamies beleef en omvorm het, prominensie gegee. Met hierdie waarneming word die slotwoorde van *Afskeid en vertrek* (bl. 252) weer ter sake. Die aanhaling waarmee hierdie opstel begin is, eindig met 'n beskrywing van die verteller wat sit en skryf terwyl die reën buite neerstort:

Onder die asfalt en beton stroom die water see toe, en teen die muur bot die takke van die boom, teen die glas van die geslote venster tik die bottende tak, en die uiteindelijke uitkoms, ofskoon verborge, is seker. Die water is sterker as die klip, en die wassende lewe in die tak sterker as die ruit waaraan dit klop; in die donker blom die boom ongesien in helderheid ...”

As historikus en as romansier skep Schoeman patrone waardeur dit wat eens gebeur het, opnuut vasgelê en behou kan word; die helderheid van die blom bly nie ongesien nie.

Bibliografie

- De Beer, Paul. 1998. Karel Schoeman se *Dogter van Sion*. *Suid-Afrikaanse tydskrif vir kultuurgeskiedenis*, 12(2): 122-123.
- Jansen, Ena. 1997. Moderne Schoeman. *De Kat*, Mei 1997, bl. 88.
- Kapteijns, Lidwien. 1999. *Women's Voices in a Man's World. Women and the Pastoral Tradition in Northern Somali Orature, c1899-1980*. Heinemann: Portsmouth.
- Schoeman, Karel. 1990. *Afskeid en vertrek*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- Schoeman, Karel. 1996. *Verkenning*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- Schoeman, Karel. 1997. *Dogter van Sion. Machtelt Smit en die 18de-eeuse samelewing aan die Kaap 1749-1799*. Kaapstad: Human en Rousseau.
- Van Vuuren, Helize. 1997. “Op die limiete”: Karel Schoeman se *Verkenning* (1996). *Literator*, 18(3); 57-58

Universiteit van Suid-Afrika

Joan Hambidge

Om in die goeie geselskap van Sylvia Plath te wees

Jy begin die dag met die skryf van 'n vers
Die dag begin met die skryf van 'n vers
'n Vers begin die skryf van 'n dag
Die dag skryf die vers
Die vers skryf die dag soos
die water in die spuitfontein hersirkuleer
dieselfde idees; die hyskraan tel die woorde
een vir een op om die gedig te help bou
soos 'n wolkekrabber wat bo alles uittuimel.
Oor die verre horison staan die gedig
oënskynlik onroerbaar teen wind en donderstorms.
Tot die slopers kom met afgemete slae
- soos die aankondiging van 'n outydse film
op 'n geluidlose simbaal - die gebou sloop.
Nie langer meer iets wat aan die wolke krap nie.
Og nee. Eerder nou 'n intuïmelende miernes
met skarrelende, vlugtende inwoners
(soos drome oor jou wat snags implodeer)
en iewers weer nes maak (soos 'n nuwe vers
skryf oor dieselfde onderwerp van waarom
my oopstel vir iemand of iets soos jy?)
Daar is genoeg wolkekrabbers in die wêreld.
Daar is genoeg verse oor 'n pad na nêrens.
Die digter wat elke dag 'n vers skryf soos Plath
is opnuut 'n klinkende metaal en 'n luide simbaal.

Dit was Auden

Dit was Auden,
kenner van die liefde, wat wis
die digter het die gedig
liewer as die geliefde se gesig.
Tog met jou word elke woord
en wederwoord uitgewis. Ongedaan.
Voor jou het ek geen woorde.
Ek is Isis, soekend na jou, Osiris.

Die meeste liefdesdigters het al sedert Salomo

Die meeste liefdesdigters het al sedert Salomo
die liefde (en verlange) holrug berym.

As ek aan jou dink, boonop 'n vers saamflans,
kom ek telkemale voor geekte stellings
en leë woorde te staan. Boonop het ander
dit al veel beter gestel dat 'n berggans 'n veer
digby 'n berg verloor het...

'n ander het sy geliefde via 'n vers
om begrip en vergifnis gevra -
ofskoon vele tale (halfpad) magtig,
soek ek vanoggend in 'n rymwoordeboek
en digterlike handleiding na 'n gepaste reël;
kyk in Eksteen se verslete lys na iets wat rym
met ek-het-jou-lief...

mitsdese wil ek vir jou sê
dat my liefde vir jou buite
woorde of ryme lê.

Gewoonlik skryf minnedigters

Gewoonlik skryf minnedigters

'n liefdesvers in verdriet
wanneer hartstog afgelope is.

Met jou is dit anders. Jy verander
die voorskrifte en struktuur van ek-het-jou-lief,
het-jou-nodig, jy-is-my-alles...

Met jou kan ek vandag voor Valentynsdag bely:
met jou koms word die liefdesvers
sedert Petrarca 'n smeulende sonnet,
'n kosbare kwatryn, 'n ballade sonder berou
of l'envoi...

Met jou word al my pynlike liefdesverse uitgewis.
Met jou word alle liefdesbeelde uit Hooglied nuut.

Skryfode

Oor die misverstande woord
Is daar nooit weer 'n gedig te skryf nie.

I
Dit begin met die wekker
Wat te vroeg lui
Die katolieke nonne se gebede
En die oggendverkeer wat steur
En die koerant wat vir die hoeveelste-soveelste keer
Die nuus van 'n brutale moord dra.

Hoe brutaal het woorde nie tussen ons
Geword nie. Ons dra almal in hierdie land verwyd op die mou.
Oor ons almal hang 'n skadu van treurigheid,
Van swaarkry. Almal ken 'n iemand wat 'n iemand van 'n iemand
Wat moord oor sy voorhek sien kom het soos 'n opskepgas.

Daar is geen woord so woed of leeg
Soos die digterswoord. Die digtende woord wat hierdie tristesse
Moet uitblaker. Kyk, ek kan nie meer sonnette oor die liefde
Of eensaamheid maak nie. Elke rymende aa, bb-kwatryn oor breekbare
borde
Klink so bourgeois - soos 'n Boergondiese restaurant
In die hart van my stad.

II
Ek reis oor die rymende Franse gebergtes
Waar die stilte antwoord gee. Die stilte
Van skryf. Vroeër had ek meer krag, my lief.
Kon ek 'n vers gaan haal soos 'n diepseeduiker
In die Phillipyne, 'n bungy jumper by die Grand Canyon
Of 'n pêrelvisser in Japan.
Toe kon ek doof word van 'n gedig se woordelose asemhaal,
My verlustig aan die ryme se opstand, die ritmes se sloerstakings
Soos opstandige werkers. Ek kon woorde maak
En veral breek. In Amsterdam lui 'n kerkklok
Die afskeid aan 'n vroeëre verbintenis wat ek tydsam, wanhopig
In breekbare verse kon stulp.

III

Vandag treur ek oor jou en my. Oor ons liefde
Ons nie beskerm teen hierdie geweld van woorde nie.
Dat die groter onrus ons ook aanval.
Laat ons altyd ons woorde een vir een omdraai
Soos 'n suinige penningmeester die kerk se kollekte tel,
Of 'n hees kerkklok op die platteland
Wat op 'n Sondagaand almal terugroep.

IV

Vir jou sal ek net altyd 'n sagte vers skryf.
So sag soos 'n vlerk van 'n fladderende vlinder.
Oopgevou, soos 'n digter iewers skryf, met 'n boodskap
Van hoop.

Blommetjie gedenk aan jou

Sy drink haar oggendkoffie, rook 'n sigaret.
'n Rusie smeul. Die oggendverkeer kondig
via toetergeluide 'n drama aan.
Hoekom moet ek aan hierdie kant van ons bed
Slaap? Waarom mag ek nie jou wasgoed
Was? Hoekom is jou boeke ordeloos
Op hopies neergeplak? Hoekom skif
Die brood in jou yskas? Waarom is daar muf
Op die kaas? En geen vars vrugte in jou huis?

Hoe antwoord 'n mens op hierdie vrae?

Ek verwys u graag, liewe leser, na 'n vers.
Die digter stofsuijg iets uit haar gedagtes.
In die verte dwarrel 'n laken in Napels.
Geskitte brood of muf op kos,
Raak alles deel van die meditasieproses.

Ook sy, geliefde vrou, bevind haar
Op die A-vierruimte van my bed.

Soms word sy 'n lang ballade. Ander kere
'n sonnet of uitgerekte distigon.
Vanoggend sukkel ek om haar ingeperk
Te kry in die strofes van my huis.

Dus probeer ek weer:

Lank na my muse se vertrek,
Bly ek met 'n Rowenta-stofsuier in die hand
Na te dink oor 'n oggendgesprek.

Oor wasgoed stry sy en ek,
Terwyl ek self wil orden na my hand
En sy wil uithelp in my plek.

Genoeg. Genoeg. Met die stofsuier suig ek
Ons belaglike misverstand op (onthou: geen vers word verpand)
En more spring daar nog 'n vers uit sy plek.

Elsa Nolte

Die sprokie en twee verhale¹

Hierdie artikel bestaan uit drie dele. Deel I is getitel **Die sprokie** en gee 'n kort oorsig oor belangrike probleme en insigte rondom die sprokie soos dit in navorsing na vore kom.

Deel II handel oor Tessa de Loo se *De tweeling* (1993) en die verband tussen hierdie eietydse roman en sekere sprokies word uitgewys. Uiteraard word daar vrae gevra oor die relevansie van die talle verwysings na sprokies in die teks: Hoe geskied die verwysings? Is dit belangrik? Waarheen lei dit die leser?

Deel III neem weer Etienne van Heerden se *Kikoejoe* onder die loep. Ook dié teks speel terug op die sprokie, of eerder op die mite. Die vrae wat gestel word, sluit uiteraard by dié in deel II aan.

Die Sprokie: Deel I

Dit is niks nuuts om te sê dat sprokies baie oud is nie. So ook strek die navorsing oor sprokies oor etlike dekades, selfs eeue heen as 'n mens byvoorbeeld dink aan Charles Perrault (1628 - 1703) en sy 17de eeuse navorsing. Sy "Rooikappie" dateer byvoorbeeld uit 1697. Kernvrae (om maar enkeles te noem) wat met verloop van tyd gevra is, is:

- Waar en hoe en hoekom het sprokies ontstaan en waarom bly dit nog immer so gewild?
- Is sprokies primêr bedoel vir kinders of eintlik vir volwassenes?
- Wat is die kenmerke van sprokies - die uitstaande genremerkers?
- Wat is die terapeutiese waarde van sprokies?

En twee vrae waarmee ek veral gemoeid is:

- Wat is die verband (indien enige) tussen sprokies en legendes (dit wil sê die verhale oor heiliges asook sekere Bybelse verhale en Skrifgedeeltes)?
- En dan my kernvraag: Waarom speel die sprokie so 'n belangrike rol in die eietydse Afrikaanse en Nederlandse prosakuns?

Wat die eerste vraag betref

Die vraag na die wáár en die hóé is onder andere uitvoerig en kundig nagevors deur Marina Warner in haar boek *From the Beast to the Blonde* (1995). Op die "hoekom" dit in die Nederlandse en Afrikaanse romankuns so prominent figureer, sal ek hopelik aan die einde 'n antwoord kan gee. En daarmee sal ek dan sommer my laaste vraag beantwoord.

Wat die tweede vraag betref

Bruno Bettelheim het in sy *The uses of Enchantment* (1976) van die standpunt uitgegaan dat sprokies in die eerste plek (in die meeste gevalle) vir kinders geskryf is. Wat my betref, gaan ek my bepaal by sprokies wat vir volwassenes bedoel is, maar ek sal tog van die winste van Bettelheim se ondersoek gebruik maak.

Wat die derde vraag betref

Die kenmerke van sprokies

1. Die begin en die einde

Navorsers lê in die verband klem op verskillende sake. Die begin en eindes van sprokies dra byvoorbeeld definitiewe, spesifieke genremerkers. Baie sprokies begin so:

“Lank, lank gelede .....

“In ’n sekere land .....

“Eens op ’n tyd .....

“Heel lang gelede, toen de rotswanden nog met oerbos bedekt waren ....” (“De appelboomgaard” uit *Sprookjes van Vrouw Holle*: Paetow 1986:11).

Of:

“Het gebeurde heel lang gelede, toen er nog dwergen in de bergen woonden ....”

(“De onderaardse spinster” uit *Sprookjes van Vrouw Holle*: Paetow 1986:14).

Met ander woorde as Harry Mulisch sy *De aanslag* (1982) so begin:

“Ver, ver weg in de tweede wereldoorlog woonde een zekere Anton Steenwijk met zijn ouders en zijn broer aan de rand van Haarlem” (1982: 7)

dan weet die leser dat hy hierdie roman teen die agtergrond van sprokiesliteratuur moet lees.²

En wat die slotte van sprokies betref:

“... en hulle het lank en gelukkig saam geleef .....

En:

“Verheugd ging hij naar huis en de zilveren kan, het kostbare smeedwerk van de dwergen, werd in zijn familie tot op de huidige dag bewaard” (“De onderaardse spinster” uit *Sprookjes van Vrouw Holle*: Paetow 1986: 15).

Volgens Bettelheim (1976:143) in akkoord met Tolkien moet ’n sprokie ’n gelukkige einde hê:

“It is ‘a sudden joyous ‘turn’ ..... However fantastic or terrible the adventure, it can give to child or man that hears it, when the ‘turn’ comes, a catch of breath, a beat and lifting of the heart, near to tears.”³

Bettelheim gaan selfs so ver as om te sê dat as die verhaal/sprokie geen gelukkige einde het nie (soos “Die bliksoldaatjie” en “Die arme vuurhoutjieverkoopster”) dan is dit geen sprokie nie. Oor laasgenoemde verhaal is Bettelheim se mening (1976:105):

“The child in his misery may indeed identify with this heroine, but if so, this leads only to utter pessimism and defeatism. ‘The Little Match Girl’ is a moralistic tale about the cruelty of the world; it arouses compassion for the downtrodden. But what the child who feels downtrodden needs is not compassion for others who are in the same predicament, but rather the conviction that he can escape this fate .....

2. Metamorfose en die wonder

’n Verdere kenmerk van sprokies wat veral deur Marina Warner (1994: xv-xvi) beklemtoon word, is die gedaanteverwisseling – die metamorfose(s). Vir haar is dit in werklikheid ’n sleutelaspek as sy beweer:

“Shape-shifting is one of fairy-tales’s dominant and characteristic wonders .... metamorphosis defines the fairy-tale.”

’n Saak wat vir my veral van belang is en wat nou met bogenoemde verweef is, is die wonder. Vladimir Propp praat in sy betiteling/omskrywing van sprokies as synde die “Wunder-märchen”. Die verflenterde aspoestertjie word met die swaai van ’n staffie in ’n beeldskone prinses verander wat die prins waardig is. ’n Wonder gebeur telkens sodat die pragtige Sneeuwitjie weer tot lewe gewek word en die bose stiefma gestraf word. Gerusstellend!⁴ Die Goeie gaan altyd (in die tradisionele sprokie) die Kwade oorwin. Dit is ook ’n aangeleentheid wat baie belangrik in die sprokie is.

3. Die stryd tussen Goed en Kwaad

Die stryd tussen Goed en Kwaad is natuurlik nie net ’n kenmerk van die sprokie nie. Die sewe doodsondes (en die sewe deugde) is al met ons sedert die Val. Belangrik vir die sprokie is egter die ongenueanserdheid van Goed en Kwaad. Met ander woorde: die sprokie vereenvoudig eksistensiële dilemmas. Sneeuwitjie se stiefma is sonder meer boos en so ook die heks in “Hansie en Grietjie”. En dan natuurlik ook die wolwe in “Rooikappie” en “Die drie varkies”.

Die goeie feë, die skone prinsesse, harde werkers (soos “Aspoestertjie”) en slaapster(s) soos in “Doringosie” is sonder meer goed.

Bettelheim stel dit baie sterk dat daar in die geval van figure in die sprokie geen sprake van ambivalensie kan wees nie. Hy sê (1976: 9):

“The conviction that crime does not pay is a ..... affective deterrent, and that is why in fairy tales the bad person always loses out.”

En:

“The figures in fairy tales are not ambivalent - not good and bad at the same time, as we all are in reality. But since polarization dominates the child’s mind, it also dominates fairy tales. A person is either good or bad, nothing in between” (1976: 9).

Goed teenoor Kwaad en daarmee saam stralende Lig teenoor ’n onheilspellende Duisternis.

4. Lyding

Nog ’n sentrale aspek van die sprokie (wat eweneens ’n kenmerk van alle(?) literatuur is, is die lyding. Hoeveel armes, swakkes en sukkelendes ontmoet ons nie op ons reis deur sprokiesland nie. So is daar die gebrekklike Lode in die Vrou-Holle-sprokie “Kromme Lode”.

As gevolg van ’n kindersiekte is Lode swak, dikwels in pyn en hink hy voort met ’n vergroeide, gebrekklike been - vandaar die bynaam Kromme Lode. En boonop word hy nog mishandel deur sy sterk, gesonde broer. Lode word inmiddels verjaag van die vaderlike erflandgoed en gaan strompelend ’n donker woud in. Hy ly die ganse dag lank, is bedroef en verduur baie pyn. Toe hy in die aand by ’n stil dal kom, gaan sit hy op ’n klip en huil soos ’n kind. En toe gebeur die wonder: Vrou Holle verskyn aan hom in die gedaante van ’n stokou boerinnevrou. Hy help haar met haar drag hout en gaan werk vir haar. Noest voer hy alle opdragte uit sodat die sweet hom aftap. Ons lees:

“Maar bij iedere zweetdruppel, die het werken hem koste, zweette hij ook stukje bij beetje de ziekte uit zijn bloed. Het kromme been begon zich te strekken en werd gezond en sterk” (“Kromme Lode” uit *Sprookjes van Vrouw Holle*: Paetow 1986: 24).

Die bose broer (wat op geen manier tot besinning wil kom nie) word vervloek deur Vrou Holle en gaan ten onder. Lode weer, wat ’n “lieve zoon” (Paetow 1986: 26) vir Vrou Holle was, word na ’n geseënde landgoed gestuur - daar waar die berge lê “blauw in de gouden zonnestrallen” (Paetow 1986: 26), waar daar omtrent geen plaie of ongediertes is nie en waar die koring vanself afgeoes word. Alle vorme van lyding is aan die einde totaal afwesig. Eind goed, alles goed!

5. Tyd en ruimte

'n Saak wat nóg Bettelheim nóg Warner spesifiek bespreek (alhoewel Bettelheim dit kursories noem waar hy handel oor die begin van die sprokie), is die vaagheid en ongedefinieerdheid van tyd en ruimte in die sprokie. Daar is altyd sprake van “'n tyd van lank gelede” en “in 'n ver land” of “in 'n bos” of “by 'n rivier”. Dat dit so is, dra natuurlik by tot die wonderwerkende moontlikhede wat met die sprokie opgetower word. So word 'n harde realiteit, 'n meedoënlose hier-en-nou ontvlug.

Wat die vierde vraag betref

Wat is die terapeutiese waarde van sprokies?

Twee navorsers wat ek onder oë gehad het en wat die terapeutiese waarde van sprokies sterk beklemtoon, is die reeds genoemde Bruno Bettelheim in sy genoemde werk en Clarissa Pinkola Estés in haar *Women who run with the wolves* (1992).

Bettelheim is naamlik die volgende toegedaan:

- Sprokies maak die kind se oë oop vir die werklikheid: ouers word oud en kan doodgaan (gewoonlik aan die begin van die sprokie). Ten spyte van die ongelukkige begin is die einde altyd goed. Die Kwade kan dus ten beste gekeer word.
- Hy maak ook die opmerking dat sprokies hulle primêr besig hou met gesinsverhoudinge en die magspel binne 'n gesin. Sprokies leer 'n kind om sinvolle verhoudings met ouers aan te gaan, homself te handhaaf teenoor sy broers en susters en om met selfvertroue die wêreld in te gaan. Opvallend dat dit juis dikwels die jongste, kleinste en swakste kind in die sprokie is wat bo uitkom soos in “Aspoestertjie”, “Die gestewelde kat” en “Die goue gans”.
- Dit kan die kind help om die volgende groeifases suksesvol te deurloop:
  - om die ouerlike huis te verlaat;
  - om 'n eie familie te stig;
  - om van 'n kind na meisie na vrou te ontwikkel;
  - om van seun na man te ontwikkel;
  - om van man na wyse koning te ontwikkel.

En, let wel, die groei is altyd positief en die afloop iets besonder - die beloning groot.

- Dit leer die kind ook dat klein dingetjies tot groot dinge kan lei. Soos D.J. Opperman sê: “aan jou dade grens 'n ewigheid”.
Deur vriendelik te wees vir 'n dier kan van die armste, jongste seun 'n

prins maak (“Die gestewelde kat”). Om ’n stukkie brood met ’n vreemdeling te deel, kan jou lot verander (“Die goue gans”).

Wat ek hier wil byvoeg en wat veral in die Vrou Holle-sprokies beklemtoon word, is dat fluksheid, harde werk en medelye altyd ryklik beloon word soos in die geval van “Het vlijtige Liesje” en “Gouddochtertje en Pekmeid”: Omdat Gouddogtertjie hard by Vrou Holle gewerk het, het ’n reën van goud oor haar gestroom/geval toe sy op die drumpel by die poort afskeid neem van Vrou Holle se ewige lentetuin.

Haar stiefsuster se gedrag was net die teenoorgestelde en ’n “vat met pek” (“Gouddochtertje en Pekmeid” uit *Sprookjes van Vrouw Holle*: Paetow 1986: 34) het háár oorval.

Gouddogtertjie het in ’n put gespring om haar spinklos wat daar ingeval het, te red. Sy verloor haar bewussyn en as sy bykom, lees ons:

“..... toen ze wakker werd, lag ze op een welige weide. Hier groeide en bloeide alles alsof het altijd lente was. Het meisje huppelde over het gras. Ze kwam een koe tegen die loeide: ‘Boe, lief meisje, melk mij toch!’ Het meisje schortte haar rok op, aaide de koe en molk haar. Toen huppelde ze verder en kwam bij een appelboom die vol met appels hing. ‘Pluk ons toch, pluk ons toch, wij zijn allang rijp!’ riepen de appels. Het meisje pakte de appelboom vast en schudde hem zo hard, dat de appels in het gras rolden. Toen huppelde ze verder en kwam bij een bakhuis waaruit de hete gloed haar al tegemoet kwam. De broden riepen: ‘Haal ons eruit, haal ons eruit, wij zijn allang gaar!’ Handig pakte het meisje de broodsehieter en haalde de geurige broden uit de oven. Toen ging ze verder en werd steeds vrolijker. Ze zag een klein huis en een aardige, goed geordende tuin liggen. Voor de deur zat een vriendelijke vrouw een zilveren draad te spinnen. Zij knikte het meisje toe en sprak: ‘Lieve kind, jij komt op tijd, ik heb geen knecht en ook geen meid!’” (Paetow 1986: 33).

Wanneer sy Vrou Holle se huis verlaat nadat sy fluks gewerk het, lees ons:

“Het meisje nam dankbaar afscheid en ging over de bloemenweide naar de poort. Het was er donker, maar ze vatte moed, bukte zich en ging de drempel over. Toen stroomde er een goudregen over haar heen, die haar hele gestalte bedekte en als een mantel omhulde. Zo kwam ze in de bovenwereld en herkende het huis van haar vader bij de bron.” (Paetow 1986: 33).

Haar stiefsuster tree weer so op:

“ Ze kwam de koe tegen die loeide: ‘Boe, lief meisje, melk mij toch!’ Maar het luie meisje riep: ‘Ik heb geen tijd, ik moet nog ver!’ en ze liep verder naar het huisje, dat

ze in de verte al zag liggen. Daar stond de appelboom naast het pad en zijn takken ruisten. 'Pluk ons toch, pluk ons toch, wij zijn allang rijp!' riep de appels en het domme wicht ..... antwoorde: 'Ik heb geen tijd, ik moet nog ver!' en liep snel verder naar het huisje" (Paetow 1986: 34).

En so gaan dit voort tot sy lank voor die jaar om is besluit om huis toe te gaan. En die uiteinde

"Het meisje stapte pittig naar binnen (deur die poort), maar toen zij onder de poort stond, kiepte er een vat met pek om en het stroomde over haar heen, kleeftde aan haar haren en haar gezicht en maakte haar kleren vuil....."(Paetow 1986: 34).

Op deugsame dade volg die beloning - op die slegte - straf en ondergang.

Clarissa Pinkola Estés beklemtoon weer die belang van sprokies in 'n vrou se lewe om (onder andere):

- haarself te leer ken en te vind;
- te vertrou op haar intuïsie;
- die seëninge van haar "pack" te beleef en haar plek te kry soos wat dit duidelik word uit "Die lelike eendjie";
- haar te leer om haar kreatiewe gawes uit te leef.

En dit bring my by my laaste vraag:

Wat is die verband tussen sprokies en legendes?

Dit het vir my in my studie van sprokies toenemend duidelik geword dat daar 'n genetiese band bestaan tussen sprokies, Bybelse (dikwels apokriewe) verhale en/of legendes oor Heiliges. In laasgenoemde is daar byvoorbeeld altyd sprake van die stryd tussen Goed en Kwaad, Lig en Donker en ook van lyding. So ook is daar eweneens sprake van metamorfose(s), die mirakel/wonder en die gelukkige einde - synde dit dan in die Hiernamaals!

'n Mens kan byna selfs reken dat die sprokie die sekulêre, horisontale "verhaal" is en die legende die hemelse, vertikale "verhaal".

Dit is dan ook nie moeilik om sommige sprokies met 'n Christelike inhoud te vul nie. En ek noem twee voorbeelde: Eerstens die geval van "Rooikappie". Almal ken natuurlik die Grimm-weergawe. In die vroeëre mondelingse weergawes wat Perrault se skriftelike vertelling van 1697 voorafgaan, verloop die verhaal anders. So byvoorbeeld is daar gevalle waar Rooikappie gedwing word om van die vermoorde Grootmoeder se bloed te drink en haar vlees te eet (vgl. Zipes 1983:4 e.v.). Daar is ook sprake van 'n moontlike

verkragting van die meisie wat in sommige gevalle afgeweer word.
Die jagter wat die gelukkige einde moontlik maak en wat die Grootmoeder
en Rooikappie red (as't ware deur 'n tipe wedergeboorte) maak eers later
sy verskyning in die Grimms se weergawe van 1812.
Teen hierdie agtergrond is dit interessant om te kyk na die openingstoneel
en die gegewe van die Middeleeuse mirakelspel *Mariken van Nieuwegeen*
wat ongeveer 1490 moes ontstaan het.

Het ghebuerde dat des heer Ghijsbrecht Mariken zijnder nichten seynde wilde in die
stadt van Nieuweghen om daer te coopene tghene dat si behoefden, tot haer seggende
aldus:

(Mariken!)

MARIKEN

Wat ghelieft u heer oom?

DIE OOM

Hoort, kint, slaet mijnder woorden goom:
Ghi moet nae Nimmeghen nemen u vertreck
Om ons provande te halen, wi hebbens ghebreck
Van keersen, van olie in die lampe te doene,
Van azine, van soute ende van enzoene
Ende van solferpriemen soe ghi selve ontcnoopt.
Daer zijn acht stuvers; gaet henen, coopt
Te Nimmeghen van dies wi hebben breke.
Tesser nu iuyst merdachs vander weke,
Te bat suldi vinden al dat u ghereyt.

MARIKEN

Heer oom, tot uwer onderdanicheit
Kent mi bereet in alder (mate).

DIE OOM

Om tavont weder thuis te sine werdet te late
Want die daghen zijn seer cort nu ter wilen
Ende tes van hier te Nieuwegeen twe groote milen
Ende tes nu tien uren of daer toe bet.
Hoort, kint, eest dat ghier so lange let
Dat u dunct dat ghi met schonen daghe
Niet gheraken en sout tuwen behaghe,
Blijft daer vri te nacht, ick werts te gherustere
Ende gaet slapen tot uwer moeyen, mijnder suster(e)
Die en sal u om eenen nach niet ontsegghen.
Ick hebt liever dan dat ghi doer haeghen ende heggen
Thuis by doncker sout comen alleene,

Want den wech en es van bo(e)ven niet alte reene,
Ende ghi sijt een schone, ionghe lustighe maecht;
Men soude u lichtelijck aenspreken.

MARIKEN

Heer oom, soot u behaecht,
So sal ick alle dinghen doen, ende niet el.

DIE OOM

G(r)oet mi u moeye, mijn suster, ende vaert wel.
Coopt al dat ons ghebreect, bi mate ende bi gewichten.

MARIKEN

Ick sal heer oom, adieu!

(Jonckheere & Conradie (reds.) 1992:50-53)

Dit klink inderdaad soos die begin van “Rooikappie”. En selfs die illustrasies lyk eenders al lê hulle wêrelde en eeue uitmekaar.

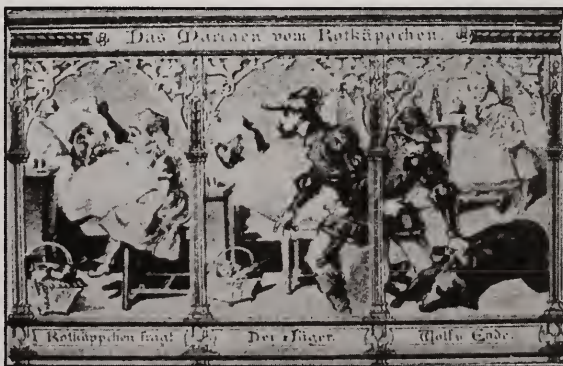
Houtsnee uit die eerste druk van 1515. Mariken verlaat haar oom om mark toe te gaan.

Die spel verloop dan soos volg: Mariken gaan Nieuwegein toe, word verlei deur die duiwel in gemaskerde drag, leef met hom saam, verkeer seksueel met hom, kom tot besinning en word wonderbaarlik gered deur die tussenkoms van Maria.

In die lig van die Christelike tradisie kan 'n mens moontlik "Rooikappie" herinterpreteer. Die wolf in "Rooikappie" kan as die duiwel gesien word. Die drink van die bloed en die eet van die vlees kan in dié lig gesien word as 'n parodie op die eucharistiese mis. Die jagter .....? 'n Ingryping van Bo. Op talle afbeeldings van sekere heiliges sien ons die triomfantlike jagter wat die dier/die weerwolf/ die draak vernietig soos in die geval van die Heilige Michael en die Heilige George:

'n Tweede voorbeeld is die sprokie van “Raponsie” wat eintlik 'n kombinasie is van die legende van die Heilige Barbara en die Heilige Agnes. In die verhaal/sprokie van “Raponsie” word 'n pragtige meisie deur 'n heks in 'n hoë toring opgesluit. Met behulp van haar hare en haar vindingrykheid kry sy haar prins.

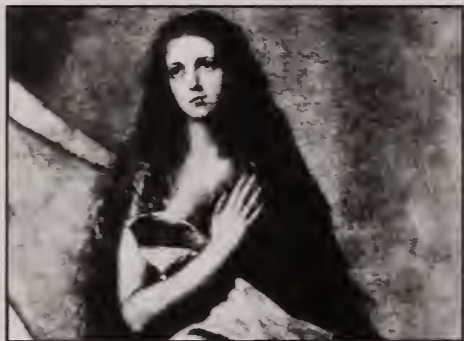
Die verhaal van die Heilige Agnes verloop soos volg en word baie mooi vertel deur die Hollandse skrywer Belcampo in sy boek *Rozen op de rails* (1979). Belcampo wat ook 'n sprokiesskrywer is, begin sy vertelling so:

“Haar hele skooltijd lang had het klaslokaal waar Agnes in zat een eigen sfeer. Niet omdat zij aanminnig was - dat waren er vele - of omdat zij goed kon leren - dat waren er nog meer, er waren zelfs nog veel vluggere dan zij. Trouwens in andere klassen vond men die evengoed. Nee, de oorzaak van het bijzondere lag in het haar van Agnes. Dat was van zo 'n lichtgevend blond ..... dat haar hoofd ongewild het hele schoollokaal beheerste”(bl. 41).

Hierdie hare red haar as die burgemeester van hulle stad, ter wille van sy seun haar na 'n bordeel stuur. As die vader en sy seun haar in die bordeel in gebed sien, lees ons:

“Het gouden haar kreeg een hogere gloed en niet alleen het hoofdhaar wat ook haar klasgenoten herhaaldelijk hadden waargenomen, ál het haar. Zij leek nu ook van binnen geheel te worden doorgloed. En de gloed nam toe tot zij over haar hele lichaam lichtgevend was geworden. En de lichtgevendheid nam toe tot zij aan alle kanten licht uitstralend was geworden zodat alles in een wonderbaarlijke helderheid kwam te staan .....” (Belcampo 1979: 56).

Sy word ook in die skilderkuns soos volg voorgestel:

Ek kan net noem dat Belcampo in sy weergawe aansluit by ander beskrywings van die gebeure rondom Agnes soos in die geval van Clara Clement se *A Handbook of Christian Symbols and Stories of the Saints as Illustrated in Art*.

Die verhaal van die Heilige Barbara word weer in James Bentley se *A Calendar of Saints* soos volg uiteengesit:

“A fanatical pagan named Dioscorus lived at Heliopolis in Syria at the time of the Emperor Maximinus Daia. He grew fearful that his daughter Barbara was growing friendly with Christians and may even have taken up their faith. To prevent this, if he could, he shut her up in a high tower. All this was in vain. Barbara’s faith was only strengthened.

Eventually her father reported her to the pagan authorities. They tortured the saint, but she refused to recant. At this the judge ordered Dioscorus himself to slay his own daughter. He took Barbara up into a mountain and killed her with his sword.

As Dioscorus was coming down the mountain he was struck by lightning and killed. As a result Barbara is regarded as one who protects men and women both from lightning and from sudden death” (Bentley 1937: 234).

Hierdie Barbara se aardse lot lyk bedroewend maar haar gevangenskapskap in die hoë toring gee haar ’n toegang tot die geluk in die Hemelse Paradys .....ewig verlos van ’n bose, aardse vader.

Eintlik kan ons sê dat die hele etiek van sprokies en legendes, uiteraard, geskoei is op 'n Christelike lees: doen aan ander soos jy aan jousef gedoen wil hê; wees die minste, wees mededeelsaam en toon medelye met siekes, die sukkelendes en die gestremdes.

Kortom: Sprokie en legendes straal 'n optimistiese/positiewe wêreld-beskouing uit: Die Goeie word beloon en die Kwade word gestraf, menslike medelye werp goue vrugte af en menslike arbeid en insette is nie verniet nie en altyd is daar die paradysagtige Vallei van Skatte, die Berg van Lig, die Goue Waterval en die Poort wat goud reën as die gehoorsames en die arbeidsames daar deurstap.

Teen hierdie agtergrond sal in Deel II 'n Nederlandse teks bespreek word: *De tweeling* van Tessa de Loo.

Aantekeninge

1. Die eerste twee gedeeltes van die drieledige artikel is in 'n verkorte vorm in Engels aangebied by die internasionale ICLA-kongres wat in Augustus 2000 in Pretoria aangebied is.
2. Ons het in *De aanslag* 'n tipe raamvertelling soos 'n mens ook dikwels in 'n reeks sprokies kry. 'n Mens dink byvoorbeeld aan *Sprokies van Moeder Gaus* [wat deur die Franse komponis Ravel (1875-1937) in musiek omskep is onder die titel *Ma mère l'oye*]. Dan is daar natuurlik Sherezade se *Duisend en een nagte*.
3. Hier haal Bettelheim aan uit J.R.R. Tolkien se *Tree and Leaf* (1965:60; 117-118; 143; 144).
4. Ek gaan nie nou in op die feministiese siening soos dit in die *The Mad Woman in the Attic* uiteengesit word nie, waar die vindingryke stiefma met haar uitdagende rooi skoene waarmee sy wegdans oor 'n ganse aardbol heen, as 'n veel interessanter figuur gereken word as die passiewe, ydele, temerige sneeuwitjie.

Lys van aangehaalde bronne

- Beleampo. 1979. *Rozen op de rails*. Amsterdam: Em Querido's Uitgeverij.
- Bentley, James. 1986. *A Calendar of Saints. The Lives of the Principal saints of the Christian Year*. London: Orbis.
- Bettelheim, Bruno. 1976. *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*. London: Thames & Hudson.
- Clement, Clara. 1886. *A Handbook of Christian Symbols and Stories of the Saints as Illustrated in Art*. Boston: Ticknor and Company.
- Estés, Clarissa, Pinkola. 1998. *Woman who run with the Wolves. Myths and Stories of the Wild Woman Archetype*. London: Rider.
- Gilbert, Sandra, M. & Gubar, Susan. 1979. *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Jonekheere, W.F. & Conradie, J.C. (reds.) 1994. *Mariken van Niemeghen*. Pretoria: HAUM-Literêr.
- Mulisch, Harry. 1990. *De aanslag*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Pactow, Karl. 1986. *Sprookjes van Vrouw Holle*. (Vertaald en bewerkt door Margreet van der Heide.) Zeist: Christoffor.

- Ruskin, John. 1909. *Sesame and Lilies. The Two Paths. The King of the Golden River*. London: J.M. Dent & Co.
- Strydom, Len. 1971. *Die groot sprokie-omnibus*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Warner, Marina. 1995. *From the Beast to the Blonde. On Fairy tales and their tellers*. London: Vintage.
- Wilde, Oscar. 1947. *Het granaatappelhuis*. (*The House of Pomegranates* vertaald door Liana van Oosterzee.) (Geen verdere inligting.)
- Zipes, Jack. 1983. *The Trials and Tribulations of Little Red Riding Hood. Versions of the Tale in Sociocultural Context*. London: Heinemann.

Universiteit van Pretoria

Toast Coetzer* plaasroman II

wanneer hierdie rivier afkom in bruin desemberwater
bulder en grom oor klipplate deur matte en oor plate biesies
wanneer my koue wange 'n eensame vlek kapok laat smelt
onder ysreën en miswolke wat sny oor kootsmithoek
wanneer die populierbos ritsel in geel en die klipgarage
rooi gloei op die werf in die oggend so teen tienuur
wanneer die agtertuin-iris glimlag in pers en pienk en wit
en 'n jong tortelduif vasvlieg in die skoon sitkamerruit
wanneer die son sak oor die nekkies en iemand stof uitry
by elandsdrift en die swygende aalwyne vir my staan en kyk
soos ribbokke teen die hange van loskop deur 'n visier
dan vergewe niks my meer nie dan bloei my vingertoppe
en dit sytel weg in hierdie grond tussen die suurpolle
dan twyfel die son teen twee-uur en vrek skape op grenslyne
en diep in die nag kom knaag ystervarke aan die bene
van wat ek kan onthou en van wie ook al wonder daaroor
want as al wat ek het balklepdade en koeniebosstories is
windpompe wat droog hoes pypsuig aan hierdie bors van klip
en hierdie uitgestrekte vingers van die aangetaste klowe
dan kom god in 'n .357 wanneer die son swyg op 'n gesiglose dag
en hy vat wat syne was

10 desember 1999

dis desember en god stuur sy swaeltjies elandsdrift toe
vierhonderd vyfhonderd miskien 'n duisend of twee
my karradio snuif en ritsel deur die statiese selfmoord
waar radio algoa se frekwensie spring tussen there she goes again
en lance klusener wat 100 slaan op st georges
arm by die venster uit ruik ek nog gister se reën
en my oë kyk verby laasjaar se karlisensie
na waar vandag s'n vandaan kan kom
want die draaie se armholtes lê vol plasse met paddas
die blouape span die drade slapper

* Uit: *Nuwe stemme II* wat deur Tafelberg uitgegee word

en hardloop dapper oor die sinkplaatpad
so al asof alles hier hulle s'n is
die swaeltjies merk vloedmerke teen die telefoonpale
bel hulle kinders in europa
en maak die ou lug vol
met die vrugbaarheid van 1977
waarheen ons op pad is
waar ons vandaan kom
'n mercedes vat my verby
die gruis spat liggies
teen my sonbril vas

kersfees 1999

die son skyn in die bergkwaggapark
ek kry you're the fire op discount van edgars
my broer ook
ons ry en sien elande en blesbokke en volstruise en so aan
en my pa vertel die storie van
die renoster en hluhluwe en tiervisse en:
oom willem gooi destyds
die leeus in die wildtuin
met lemoene
en roep:
moerskonte!

ek en my broer ry terug plaas toe
drink bier uit oom bruhn se yskas
die wolke reën anderkant die kommandodriftdam
24 mm op altydsomer
ek ry die motorbike van elandsdrift af
in agter die reënbui se blaaië
die pad is glad
maar by die huis is net my tekkies vuil
oom johann vra hoekom ry ons dan so stadig
nes oom jim destyds

niemand bad vanaand nie
kayeni het nie vuur aangesteek nie

Speels-onthuts moes ons later jare hoor sy trou,
katools bedink waar mánlief hande aan haar slaan!
Toe verneem sy's kinderloos ... dra sonbril oor die blou ...
(Elbé? Ursula? – Wat, in godsnaam, was haar náám?!)

Petrus de Kock Die Manhattan-brief

in hierdie herfse ver land
wil ek jou met my hande stil dra
en soms met die prikkel van tong
net-net beskryf as die son van Celan

of as die storie digtrek,
gordyne, blare oor grond,
is dit my storie om jou met hortjies
toe te spyker ...

want 'n winter waai met wit asem
om vlaglose pale
ysblink

tik die sekondes van somer af,
blaar vir blaar

stilstand

*

'n land het skielik – sonder grond of lug
of water of boom, uit die donker
verrys –
    en net aan die glykant van die oog
    was daar 'n wegbuig van
    'n halwe arm, met hand
van skrik het burgers van die verskietende laaglande
oor brûe gestort, pelgrims, vlugteling, reisigers,
toeriste, honde, beeste, katte en kamele

want 'n land het skielik sonder voorsorg of nabetragting
soos 'n slak
uit seë geslym –
met aan die muur 'n skildery
van kerkers en tombes vir stof
met stilte

sentimeter vir bitter sentimeter, om die nuwe ruimte
borslangs voel-voel te verken,
al was dit nou nog eers oggend

van die wakkerword – het die bergreekse vlugtelinglangs
verskuif met afbeeldings van ou gode, kerse, bidrame ...
hortend, lag en gil, hul monde stropou met baarde bekoek,
slinkse katte het in die bome gesit, kraaie het in
alle koerse verskiet want 'n landskap het gekom,
soos 'n geskeerde wang, met stilte, en seë swart om weer
in te verdwyn ...

al was dit nou eers oggend
van die droom

*

met die spirale van jou woorde
wakker geword,
en steeds is dit ons wat kraaie verdink
as die slaap in sand leegloop

met jou gesmoorde stem die buitelig
getoets,
stadig en seker die vlerke een na die ander,
gelig

waai, kom waai my wind
weg van die asem,
ek draai op my elmboog,
weg

*

die bitter koffie
uit kanne,
liter na liter – hoeveel meer, en nog

die diner sit vol mense,
pannekoeke, spek, toast, fruit preserves, maple-stroop,

monde kou, oë hou vensters en ander mense dop,
karre in die straat, rolstemme asof doller note tonge laagweeg
radio, nie RSG of Jakaranda:

The Motor City's Classic Rock Station

my eiers kyk vir my
en ek vir my toast
en die toast luiperdkruip, lê laag –

asof gestrand in die vreemde land van die piering
al ooit
toilet gesoek 9am, EST
op 5th Av –
New York?

raad vir die (be)soekers,
moenie eet nie,
verkieslik nie om te kak nie,
in die stad
van moltreine tong in gange holtes en skril wiele,
taxi's geel gestreep oor die wange,
lugskrapers spieëldoeke gevou
en skares trappers g'n tyd:

ag meneer askies,

al ooit in knyp gewees, maagkramp
dalk van die gemorskos, of loopkoffie, of Bagel

ag meneer 'skies,

geen heenkome dolend in strate, geraas, sirenes
kramp, knyp, soek,

sweet

Fransjohan Pretorius Afrikaans as spreek- en skryftaal op kommando tydens die Anglo-Boereoorlog

Van J. du P. Scholtz verneem ons dat die huistaal en alledaagse omgangstaal van die blanke volksplanters aan die Kaap lank voor die einde van die agtiende eeu nie meer Nederlands nie, maar Afrikaans was. Dit was 'n vorm van Nederlands wat aan die Kaap sedert 1652 in uitspraak en vormleer en in minder mate ook in sinsbou en woordeskat sterk van Nederlands afgewyk het (Scholtz 1980: 3).

Volgens Scholtz het die verskynsel dat alle Afrikaners aan die einde van die agtiende eeu Afrikaans gepraat maar Nederlands as hulle kultuurtaal bly beskou het, en dat die afstammeling van die inheemse Khoi en ingevoerde slawe ook Afrikaans gepraat het, beteken dat Afrikaans lank beskou is as by uitstek die taal van onontwikkelde. Dit was net geskik vir mondelinge gebruik in die private lewe en in die verkeer met swartes (Scholtz 1980: 3-4).

Teen die einde van die negentiende eeu het daar om verskeie redes, waarop hier nie ingegaan word nie, 'n kentering gekom deurdat Afrikaans nie tot die onontwikkelde beperk was nie. In 'n gesprek met 'n gewaande (vir ons onbekende) Afrikaanse digter hou die later bekende digter, Jan F.E. Celliers vol om wat hy noem "ons eigen huiselijk Afrikaansch" met die man te praat wat van mening is dat die hoogste en beste onafskeidelik verbonde is aan die Engelse taal (Oberholster 1978: 98). Celliers se standpunt om Afrikaans te wil praat, impliseer dat ook sosiaal vooraanstaande Afrikaners soos die Celliers's (en Jan se vader was die eerste redakteur van *De Volksstem*) onder mekaar Afrikaans gepraat het en daarop trots was, ofskoon hulle 'n perfekte Nederlands kon skryf. Ek wil dus konstateer dat die algemene spreektaal op kommando tydens die Anglo-Boereoorlog van 1899-1902 Afrikaans was.

Uit verskeie geskrifte van Nederlandse vrywilligers aan Boerekant blyk dit dat dit hulle opgeval het dat die burgers se spreektaal op kommando beslis nie Nederlands was nie. Hulle het dan ook dikwels die taal van die burgers op kommando in hul geskrifte probeer weergee en dit tussen aanhalingstekens geplaas. Dit slaag egter nie altyd nie, want dit is duidelik dat die Nederlander se poging 'n mengsel is van wat hy hoor en wat hy nie hoor nie en dan nog soms Nederlandse vorme insluit sodat sy lesers die betekenis kan begryp.

H. Jeltens, 'n verpleër van die Nederlandse Roode Kruis Ambulans by die

Boeremagte, is een so 'n Nederlander. In sy dagboek wat hy van 5 Desember 1899 tot 9 April 1901 van sy kommando-ervaring gehou het, en in 1901 by A. Egmond in Enkhuizen, Nederland, gepubliseer is, vind ons onder meer die opmerking van 'n veldkornet die dag wanneer die Ambulans die Mosambiekse grens by Komatipoort oorsteeke: "Ik is banje blij, dat die Hollanders ons nou ook niet vergeet, nie! En zoo die oorlog een dag weer rech kom, zal ons nooit vergeet nie, wat jullie voor ons het gedaan" (Jeltes 1901: 1).

Met die Ambulans se aankoms in Pretoria op 7 Desember 1899 word hulle in 'n ruim woning ontvang. Hy teken aan: "Weldra kwam ons gastvrouw met de tijding, 'dat ons moest kom kost vat', hetwelk ons wel wat vreemd in de ooren klonk. Doch ik begreep wel, dat ik moest komen eten. De goede vrouw zei: 'Je moet maar niet lang wach, nie; anders wordt die kos koud!'" (Jeltes 1901: 2).

Middel Januarie 1900 vra Jeltes 'n bejaarde Boer hoe dit gaan. Hy kry ten antwoord: "Het gaat maar banje mooi. Die Engelschen, hullie is net as sprinkhane. Een mensch verjaag hullie den eenen dag en den anderen kom hullie weer terug. Als die ding zoo deur gaat, is ik maar bang, dat hullie zal een dag deurbreek. Maar ons zal hoop, dat God zoo nie wil, nie. Maar als Hij zoo wil, kan een mensch er nie veul an doen, nie" (Jeltes 1901: 9). Teen die einde van Mei 1900 val die Transvalers deur die Noord-Vrystaat terug na die Zuid-Afrikaansche Republiek. "Wie is jij?", vra een van die ruiters vir Jeltes, en toe hy homself identifiseer en vra of die Boere gaan stelling inneem, kom die antwoord: "Ik is nie kommedant, nie. Ga maar na ons kommedant en vraag maar voor hem. Ons moet trap [= padgee, FP] en ons zal net zoo lang trap, dat die Engelschen ons verlaat en dan is die ding klaar.... De Engelschen, vechten durf hullie nie, maar wel omtrekken met hul groote macht" (Jeltes 1901: 11. Jeltes of die Nederlandse drukker het tussen die woorde "ons" en "kommedant" nog die woord "dien" ingevoeg, maar dit is kennelik 'n fout). Nog tydens die terugtog verhaal Jeltes van die verwarring wat heers: "Waar moest het heen? Iedereen vroeg zulks en kreeg ten antwoord: 'Ik weet glad nie. Ik denk, ons ga na Pretoria en ons zal daar positie vat'" (Jeltes 1901: 12). Teen hierdie tyd het Jeltes al die komma voor die tweede "nie" weggelaat).

Ná die Britse inname van Pretoria in Junie 1900 kom Jeltes 'n Boerevrou en haar vier dogters teë wat oor hulle vader en broers op kommando bekommer is. Die moeder troos hulle: "Jullie moet niet huil nie. God, Hij zal die ding wel maken, zooals Hij wil" (Jeltes 1901: 16).

Tydens die slag van Bergendal in Augustus 1900 daag 'n Boerseun van vyftien by Jeltes op met 'n wond aan sy hand. "Het gaat banje goed",

verseker die knaap hom. “Ons hé maar banje kwaai gehad... Maar hullie kon toch nie bij ons kom nie. Ons positie was te sterk” (Jeltes 1901: 18). Dit wil voorkom of die gebruik van Afrikaans vir die laaste helfte (agt maande) van sy verblyf nie verder vir Jeltes interesseer nie, want hy haal dit nie weer aan nie.

Vir Cornelis Plokhooy, Nederlandse onderwyser in die Zuid-Afrikaanse Republiek sedert 1897 en lid van die Hollanderkorps met die uitbreek van die oorlog (Beyers 1981: 490), is die Afrikaans van die Boere eweneens opvallend genoeg om te probeer aanteken. Sy herinneringe verskyn in 1901 by F. Duym in Gorinchem. Toe hulle op 21 Oktober 1899 in die slag van Elandslaagte oorval word, skreeu kommandant J.P. la Grange Lombard volgens Plokhooy: “Vluch, kaerels! vluch; ons kan nou niet langer staan, nie!” (Plokhooy 1901: 26). Wanneer ’n Nederlander praat van ’n ryperd, skryf Plokhooy dit “rijpaard”; maar op die volgende bladsy praat ’n Boer van ’n “rijpaerd” (Plokhooy 1901: 41 en 42). En wanneer ’n paar Nederlanders hul lewens waag om vluggende perde en muile voor die neuse van die Britte terug te bring, verwyf die Boere hulle: “Jullie kan niet zoo met jullie leve spot nie - dat mag niet. Jullie Hollanders is te wild - as die oorlog nog lang vat, zal daar maar min Hollanders oôr wees!” (Plokhooy 1901: 42).

In Desember 1899 maak ’n Britse patrollie vanuit Ladysmith ’n nagtelike aanval op ’n Boere-brandwagpos en verniel die Long Tomkanon. Hier kan ons gedeeltes van die dialoog weergee wat Plokhooy opgeteken het: “Jan, hoor je niet, dat daar een klippie weg rol, nie!”... “Blij stil - daar is die Rooies!”... “Oom Bastiaan, ik hèt een gehoor val. Hulle is nou vlak bij, daar mot een mooi klompje wees”... “Kèrels, jullie mot nou vasttrap; ons het mos gezè, dat zal bij ons kanon nie gebeur, nie. Jullie skiet nie een skoot nie, voor ik voor jullie zè” `skiet’. Ons zal voor hulle nou laat denk, dat ons hier ook al slaap en dan zal die verrassing voor hulle nog te grooter wees, as hulle onverwacht een bietje mauserpille te slikke krij”... “Nog niet, kèrels! wach nog zoo’n bietje!”... “Skiet, kerels! skiet!”... “Toe maar, kèrels! toe maar! - takel hulle maar toe - wat maak hulle hier!” (Plokhooy 1901: 70-72).

In Januarie 1900 verduidelik ’n Boer aan Plokhooy waarom die Boere nie maklik vrywillig aanmeld om aan die bestorming van Platrand deel te neem nie: “Ja, neef - jullie is banje dom, dat je nog niet begriip nie dat vrijwillig storm, zonde is - en een groote zonde ok. Je verzoek het ‘Opperwezen’ met zulke malle dingen te doen, zonder daartoe georder te wees. Ons Boeren zal storm als de officieren dat commedeer - maar ons zal nog nooit storm nie, als het niet ronduit georder wordt nie - want as

ons offisiere het georderd hebbe, dan is die verantwoording nie op ons hoof nie - als ons val. Voor die mensche, wat vrijwillig gaat storme, kan jij maar zè: 'Hulle bloed is op hulle hoof!'... Mijn beste vriend, jullie Hollanders is banje dapper - jullie is nie bang voor een vijand, al is hij nog zoo sterk nie - dat's mooi - maar waarom is jullie zoo dwaas - om, as je voor je eigen oogen zien kan, dat je mot verloor - toch nog te blij lè en skiet? Nou het jullie laas weer dapper gevech - jullie het banje mensche verloor. Wat kan nou die dooie vrinden nog maak? Niets. En as jullie een bietje gauwer gevlug was - dan had een partij van hulle nog geleef en wie weet hoe veul Engelschen die mensche nog had ken doodskiet" (Plokhooy 1901: 76-77). Teen April 1900 verseker kommandant George Brand sy Nederlandse medekrygers: "Nou kerels, jullie kan maar vlug, wacht mij dáár maar. Ik rij nie harder nie; want die Rooies kan mij toch nie raak nie!" (Plokhooy 1901: 110).

Ook vir Hendrik ver Loren van Themaat wat hom as vrywilliger by die Boeremagte aansluit, boei die Afrikaans wat hy as spreektaal in Suid-Afrika aanhoor, kennelik. Hierdie Nederlandse meester in die Regte hoor in die trein onderweg van Mosambiek na Pretoria op 7 Desember 1899 vir die eerste keer suiwer Afrikaans, maar hy verstaan in hierdie stadium weinig van wat gesê word (Ver Loren van Themaat 1903: 10. Kyk ook 54). Wanneer C.W.H. van der Post, verteenwoordiger van die Vrystaatse regering, in Maart 1900 'n toespraak in Afrikaans hou, merk Ver Loren van Themaat op: "Hoe eigenaardig, hoe kernachtig is deze taal" (Ver Loren van Themaat 1903: 35).

In die Voorwoord tot sy boek verklaar Ver Loren van Themaat openlik dat hy soveel moontlik die spreekwyse wat in Suid-Afrika gebruiklik is, behou het. Hy doen trouens, soos Jeltens en Plokhooy, telkens moeite om Afrikaanse gesprekke of opmerkings net so te probeer opskryf en tussen aanhalingstekens te plaas.

'n Aantal voorbeelde kan gegee word. In Januarie 1900 vertel 'n Boer vir Ver Loren van Themaat hoe die veldkornet hom op 'n keer nie verlov wou gee nie toe sy vrou siek was: "...die veldkornet kon hem niet keer nie, hij het toen zoo maar opgezaald en weggerij, ik vecht 'mers voor die land en niet voor die veldkornet, ik zal die Engelschman skiet, als hij in die land kom, maar ik laat mij niet kommandeer nie" (Ver Loren van Themaat 1903: 18). In die loop van sy omswerwinge teken Ver Loren van Themaat verskeie opmerkings van die Boere aan: "net nou bars daar een bom"; "die Hollanders kan 'mers banje mooi zing"; "Waar kom julle vandaan... Goeien aand..."; "moe nie vlucht nie"; "dat hij nooit die kop zal bestorm nie"; "stadig burgers, moe nie haastig wees nie, daar is glad nie gevaar

nie”; “die Engelschen kom an, daar die overkantsche bulten is al vol van hulle”; “hulle zal net nou kom, hulle wil net nog een rukje skiet”; “jij kan die paard maar hou, maar moe nie afgee nie”; “bij die huis”; “bij die laer”; “kan niet zê nie, tante” (Ver Loren van Themaat 1903: 25, 41, 46, 48, 56, 123, 146, 161, 244, 260 en 261). Selfs ’n bruinman word aangehaal: “Ik is nou die baas, die sir is weg” (Ver Loren van Themaat 1903: 260).

En die skryftaal - was dit Afrikaans wat in die briewe en dagboeke van die gewone burger op kommando neerslag gevind het?

Benewens Engels wat deur Engelssprekendes op kommando en ook deur ’n groepie geletterde Afrikaners, selfs ’n voorstander van die Afrikaanse taal (Oberholster 1978: 98-99), gebesig is, het ’n wye spektrum van taalgebruik tussen Nederlands en Afrikaans voorgekom. Aan die een kant was daar die hoogs geletterde burger wat in staat was om suiwer of bykans suiwer Nederlands te skryf, soos Jan Celliers en Gustav Preller, wat albei ná die oorlog ’n prominente rol in die sogenaamde Tweede Afrikaanse Taalbeweging sou speel.

Aan die ander uiterste was daar die patriotte wat in navolging van die Paarlse Taalbeweging en die beginsels van die Genootskap van Regte Afrikaners inderdaad gepoog het om suiwer Afrikaans te skryf - om te skryf soos hulle praat. Opvallend genoeg het hierdie groep - soos die skrywers van suiwer Nederlands - uit die hoër, gegoede en geleerde klas Afrikaners gekom. Een van die treffendste voorbeelde was waarskynlik J.P. Maré van die Middelburgkommando. Hy was die seun van die vooraanstaande eertydse volksraadslid vir Heidelberg in die ZAR, Jacob Maré. Hy het ’n goeie Nederlandse onderwysopvoeding geniet, maar hom ten doel gestel om in Afrikaans aan sy susters te skryf, soos ’n brief in Desember 1899 aan sy suster Lilly getuig: “Ik moet jou di compliment maak dat jy net ’n eerste klas Afrikaansche brief kan schrijwe. Nou wil ik ook ni meer Engelsche briewe schrijwe ni want julle ken di rooi taal nou al goed genoeg” (Transvaalse Argief, A1580, Brief, J.P. Maré aan sy suster, Lilly, 9.12.1899). Briewe wat hy wel in Nederlands geskryf het, getuig dat hy dié taal goed beheers het. Die invloed op Maré se denke hoef nie ver gesoek te word nie. Sy suster Sarie Maré is in 1885 met J.P. Toerien getroud, ’n digter-patriot uit die tweede geslag van die Paarlse Taalbeweging met die skuilnaam Jepete, redakteur van *De Republikein* in Pretoria, en getroue medewerker aan *Ons Klyntji*, Afrikaanse blad van sy groot vriend S.J. du Toit. Daar word terloops aanvaar dat Jepete vir die woorde van die liedjie *Sarie Marais* verantwoordelik was wat op kommando gesing is (Nienaber 1975: 238-243; Nienaber en Nienaber 1941: 211-216).

Die briewe van J.P. Maré word gekenmerk deur ’n verbasend suiwer

ons offisiere het georderd hebbe, dan is die verantwoording nie op ons hoof nie - als ons val. Voor die mensche, wat vrijwillig gaat storme, kan jii maar zè: 'Hulle bloed is op hulle hoof!'... Mijn beste vriend, jullie Hollanders is banje dapper - jullie is nie bang voor een vijand, al is hij nog zoo sterk nie - dat's mooi - maar waarom is jullie zoo dwaas - om, as je voor je eigen oogen zien kan, dat je mot verloor - toch nog te blij lè en skiet? Nou het jullie laas weer dapper gevech - jullie het banje mensche verloor. Wat kan nou die dooie vrinden nog maak? Niets. En as jullie een bietje gauwer gevlug was - dan had een partij van hulle nog geleef en wie weet hoe veul Engelschen die mensche nog had ken doodskiet" (Plokhooy 1901: 76-77). Teen April 1900 verseker kommandant George Brand sy Nederlandse medekrygers: "Nou kerels, jullie kan maar vlug, wacht mij dáár maar. Ik rij nie harder nie; want die Rooies kan mij toch nie raak nie!" (Plokhooy 1901: 110).

Ook vir Hendrik ver Loren van Themaat wat hom as vrywilliger by die Boeremagte aansluit, boei die Afrikaans wat hy as spreektaal in Suid-Afrika aanhoor, kennelik. Hierdie Nederlandse meester in die Regte hoor in die trein onderweg van Mosambiek na Pretoria op 7 Desember 1899 vir die eerste keer suiwer Afrikaans, maar hy verstaan in hierdie stadium weinig van wat gesê word (Ver Loren van Themaat 1903: 10. Kyk ook 54). Wanneer C.W.H. van der Post, verteenwoordiger van die Vrystaatse regering, in Maart 1900 'n toespraak in Afrikaans hou, merk Ver Loren van Themaat op: "Hoe eigenaardig, hoe kernachtig is deze taal" (Ver Loren van Themaat 1903: 35).

In die Voorwoord tot sy boek verklaar Ver Loren van Themaat openlik dat hy soveel moontlik die spreekwyse wat in Suid-Afrika gebruiklik is, behou het. Hy doen trouens, soos Jeltens en Plokhooy, telkens moeite om Afrikaanse gesprekke of opmerkings net so te probeer opskryf en tussen aanhalingstekens te plaas.

'n Aantal voorbeelde kan gegee word. In Januarie 1900 vertel 'n Boer vir Ver Loren van Themaat hoe die veldkornet hom op 'n keer nie verlof wou gee nie toe sy vrou siek was: "...die veldkornet kon hem niet keer nie, hij het toen zoo maar opgezaald en weggerij, ik vecht 'mers voor die land en niet voor die veldkornet, ik zal die Engelschman skiet, als hij in die land kom, maar ik laat mij niet kommandeer nie" (Ver Loren van Themaat 1903: 18). In die loop van sy omswerwinge teken Ver Loren van Themaat verskeie opmerkings van die Boere aan: "net nou bars daar een bom"; "die Hollanders kan 'mers banje mooi zing"; "Waar kom julle vandaan... Goeien aand..."; "moe nie vlucht nie"; "dat hij nooit die kop zal bestorm nie"; "stadig burgers, moe nie haastig wees nie, daar is glad nie gevaar

nie"; "die Engelschen kom an, daar die overkantsche bulten is al vol van hulle"; "hulle zal net nou kom, hulle wil net nog een rukje skiet"; "jij kan die paard maar hou, maar moe nie afgee nie"; "bij die huis"; "bij die laer"; "kan niet zê nie, tante" (Ver Loren van Themaat 1903: 25, 41, 46, 48, 56, 123, 146, 161, 244, 260 en 261). Selfs 'n bruinman word aangehaal: "Ik is nou die baas, die sir is weg" (Ver Loren van Themaat 1903: 260).

En die skryftaal - was dit Afrikaans wat in die briewe en dagboeke van die gewone burger op kommando neerslag gevind het?

Benewens Engels wat deur Engelssprekendes op kommando en ook deur 'n groepie geletterde Afrikaners, selfs 'n voorstander van die Afrikaanse taal (Oberholster 1978: 98-99), gebesig is, het 'n wye spektrum van taalgebruik tussen Nederlands en Afrikaans voorgekom. Aan die een kant was daar die hoogs geletterde burger wat in staat was om suiwer of bykans suiwer Nederlands te skryf, soos Jan Celliers en Gustav Preller, wat albei ná die oorlog 'n prominente rol in die sogenaamde Tweede Afrikaanse Taalbeweging sou speel.

Aan die ander uiterste was daar die patriotte wat in navolging van die Paarlse Taalbeweging en die beginsels van die Genootskap van Regte Afrikaners inderdaad gepoog het om suiwer Afrikaans te skryf - om te skryf soos hulle praat. Opvallend genoeg het hierdie groep - soos die skrywers van suiwer Nederlands - uit die hoër, gegoede en geleerde klas Afrikaners gekom. Een van die treffendste voorbeelde was waarskynlik J.P. Maré van die Middelburgkommando. Hy was die seun van die vooraanstaande eertydse volksraadslid vir Heidelberg in die ZAR, Jacob Maré. Hy het 'n goeie Nederlandse onderwysopvoeding geniet, maar hom ten doel gestel om in Afrikaans aan sy susters te skryf, soos 'n brief in Desember 1899 aan sy suster Lilly getuig: "Ik moet jou di compliment maak dat jy net 'n eerste klas Afrikaansche brief kan schrijwe. Nou wil ik ook ni meer Engelsche briewe schrijwe ni want julle ken di rooi taal nou al goed genoeg" (Transvaalse Argief, A1580, Brief, J.P. Maré aan sy suster, Lilly, 9.12.1899). Briewe wat hy wel in Nederlands geskryf het, getuig dat hy dié taal goed beheers het. Die invloed op Maré se denke hoef nie ver gesoek te word nie. Sy suster Sarie Maré is in 1885 met J.P. Toerien getroud, 'n digter-patriot uit die tweede geslag van die Paarlse Taalbeweging met die skuilnaam Jepete, redakteur van *De Republikein* in Pretoria, en getroue medewerker aan *Ons Klyntji*, Afrikaanse blad van sy groot vriend S.J. du Toit. Daar word terloops aanvaar dat Jepete vir die woorde van die liedjie *Sarie Marais* verantwoordelik was wat op kommando gesing is (Nienaber 1975: 238-243; Nienaber en Nienaber 1941: 211-216).

Die briewe van J.P. Maré word gekenmerk deur 'n verbasend suiwer

Bibliografie

- Beyers, C.J. (red.). 1981. *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek. Deel IV*. Durban: Butterworth.
- De Brandwacht*, 25.4.1901.
- Jeltes, H. 1901. *Uit het dagboek van H. Jeltes, verpleger bij 't Nederlandsche Roode Kruis in den oorlog van Engeland tegen de Zuid-Afrikaansche Republieken*. Enkhuizen: A. Egmond.
- Nienaber, P.J. 1975. *Eerste sooie*. Johannesburg: Perskor.
- Nienaber, P.J. en Nienaber, G.S. 1941. *Geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Oberholster, A.G. (red.). 1978. *Oorlogsdagboek van Jan F.E. Celliers*. Pretoria: RGN.
- Plokhoooy, C. 1901. *Met den Mauser. Persoonlijke ervaringen in den Zuid-Afrikaanschen Oorlog*. Gorinchem: F. Duym.
- Scholtz, J. du P. 1980. *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Toerien, J.P. 12.1.1945. Herkoms van beroemde lied, *Die Huisgenoot*.
- Transvaalse Argief, A1580, Brief, J.P. Maré aan sy suster, Lilly, 9.12.1899.
- Transvaalse Argief, A1231, *De Glad Zonder Koffie Nieuws*, Januarie 1900; *Die Spook* 3.11.1900.
- Transvaalse Argief, W81, 3, M.J. Viljoen, Dagboeke no. 6, 7 en 9 en W81, 4 H.P.N. Viljoen, Dagboeke no. 4 en 5.
- Ver Loren van Themaat, H. 1903. *Twee jaren in den Boerenoorlog*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

**Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis
Universiteit van Pretoria**

Elmarie Otto 'n Nuwe Vers uit Jesaja

Op sewentien skryf ek vir my matriekêrel:

'Ek wil by jou voete lê
om 'n Rut te wees vir jou
as jy ween by alleen Maras
of worstel by 'n Jabbok
wil ek agter jou loop
om die pyn te gerf soos graan
en uit te wan op die dorsvloer van my vrou-wees
die dorsvloer waarheen jy my gelei het
toe ek die Moab van kindwees
verlaat het om vir altyd
te gaan waar jy mag gaan'

nou freak dit my uit
hierdie metaforiese oorgawe en uitgewande gedienstigheid
vele jare en 'n huwelik later
het dié pad my reguit in my moer in
die hel in ook dat ek kon dink
die sekerheid van algebra
vrouwees = ek sal gaan waar jy mag gaan
plus (+) 'n pakhuis vol graan
sal my van 'n hongersnood red

toe die droogte kom
en daar nie meel in die erdekan
of olie in die kruik meer was
het ek uitgegaan om buite die stadsmuur te sterf
'n uitgedorde karkas langs die hoofpad
van binne deur maaiers verteer
'n blinkgevrete songebakte skelet
met los beentjies wat klingel in die wind
plek-plek tot kalk verpoeier waar roofdiere snags
aan bekken en borsbeen kom aas

toe eers het die ou vrou
wat aan die kant van die aardbol woon
gekom die beendere bymekaar gemaak

Bibliografie

- Beyers, C.J. (red.). 1981. *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek. Deel IV*. Durban: Butterworth.
- De Brandwacht*, 25.4.1901.
- Jeltes, H. 1901. *Uit het dagboek van H. Jeltes, verpleger bij 't Nederlandsche Roode Kruis in den oorlog van Engeland tegen de Zuid-Afrikaansche Republieken*. Enkhuizen: A. Egmond.
- Nienaber, P.J. 1975. *Eerste sooie*. Johannesburg: Perskor.
- Nienaber, P.J. en Nienaber, G.S. 1941. *Geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Oberholster, A.G. (red.). 1978. *Oorlogsdagboek van Jan F.E. Celliers*. Pretoria: RGN.
- Plokhooy, C. 1901. *Met den Mauser. Persoonlijke ervaringen in den Zuid-Afrikaanschen Oorlog*. Gorinchem: F. Duym.
- Scholtz, J. du P. 1980. *Wording en ontwikkeling van Afrikaans*. Kaapstad: Tafelberg.
- Toerien, J.P. 12.1.1945. Herkoms van beroemde lied, *Die Huisgenoot*.
- Transvaalse Argief, A1580, Brief, J.P. Maré aan sy suster, Lilly, 9.12.1899.
- Transvaalse Argief, A1231, *De Glad Zonder Koffie Nieuws*, Januarie 1900; *Die Spook* 3.11.1900.
- Transvaalse Argief, W81, 3, M.J. Viljoen, Dagboeke no. 6, 7 en 9 en W81, 4 H.P.N. Viljoen, Dagboeke no. 4 en 5.
- Ver Loren van Themaat, H. 1903. *Twee jaren in den Boerenoorlog*. Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis Universiteit van Pretoria

Elmarie Otto 'n Nuwe Vers uit Jesaja

Op sewentien skryf ek vir my matriekkêrel:

'Ek wil by jou voete lê
om 'n Rut te wees vir jou
as jy ween by alleen Maras
of worstel by 'n Jabbok
wil ek agter jou loop
om die pyn te gerf soos graan
en uit te wan op die dorsvloer van my vrou-wees
die dorsvloer waarheen jy my gelei het
toe ek die Moab van kindwees
verlaat het om vir altyd
te gaan waar jy mag gaan'

nou freak dit my uit
hierdie metaforiese oorgawe en uitgewande gediensigheid
vele jare en 'n huwelik later
het dié pad my reguit in my moer in
die hel in ook dat ek kon dink
die sekerheid van algebra
vrouwees = ek sal gaan waar jy mag gaan
plus (+) 'n pakhuis vol graan
sal my van 'n hongersnood red

toe die droogte kom
en daar nie meel in die erdekan
of olie in die kruik meer was
het ek uitgegaan om buite die stadsmuur te sterf
'n uitgedorde karkas langs die hoofpad
van binne deur maaiers verteer
'n blinkgevrete songebakte skelet
met los beentjies wat klingel in die wind
plek-plek tot kalk verpoeier waar roofdiere snags
aan bekken en borsbeen kom aas

toe eers het die ou vrou
wat aan die kant van die aardbol woon
gekom die beendere bymekaar gemaak

en in die lig van die vuur haar doepa gemeng:
fynbos se kruie boegoe en mebos
papawersaad en rosync vir al die krismiskoeke
wat ek oor jare uit die oond moes lig
sy't woorde bygegooi
klontjies eensaamheid rond en glad soos neute
'n knypie snuif van die swart hond op my spoor
koppie vir koppie voeg sy by
verlore menstruele bloed baarmoederwande
moedersmelk estrogeen progesteron
die sweet van my aanskyn
en al die wensbeentjies wat oor eettafels uitmekaar gebreek is

op 'n mandala se slimste patroon
pak sy die bene op die sand
en die heel tyd sing sy
Soos 'n hert in dorre streke
Kent gij dat volk en Parigi o Cara
sy sing soos Sibongile Khumalo soos
Vusi Mahlasela soos Grace Bumbry
wyl sy dansend die wêreld se alleen
vroue aan haar wye boesem wieg

so begin die stram bene
spartel soos karp op droë oewers
inmekaar kliek met spier en neuronetwerke
tot dit pasklaar is vir die skulplyf
van 'n vrou-mens wat oor die mandala
en oor die as nuwe mantras maak:

as jy kom sal ek nie bang wees vir verskrikking
sal ek sterk wees soos die vlerke
van voëls wat migreer en ons sal vlieg
oor die deurweekte aarde oor torings van robyne
huise met fundamente van saffiersteen
ons sal koop - wyn en melk en in die plek
van doringbos sal sipresse opskiet
as jy kom sal ek sterk wees soos 'n mantra
soos 'n nuwe vers en ons sal vlieg

Vertrek

Dit was die jagters
niemand anders sou so geruisloos
kon reis op daardie somersaterdag
toe jy moes gaan
en hulle met engelvlerke
van wilde eende en knapsakke
bultend met biltong en die blink van vye
onder die selonsroos by jou venster
neerstryk so lig en stil
sonder om 'n enkele duik
in jou kussing eers te maak

Jy was bewend van bokkoors
toe julle vertrek so lig en stil
sonder dat ek 'n enkele vlerk
se klap eers kon hoor –
net veraf die kraak van die Grotes
in die bos by Humpata
Monomotapa waar jou grootvader
grootwildjagter jou blou hande in sync
neerhurk by die eerste spoor

En toe ons jou rietjiebeentjies
in die kis gelê het Pa –
eers later sal brose been en vel
verweer tot bessies van karee
knoppiesdorings soetdorings
en die mikstert van byevangers –
die roosblare val so stil
in die nat graf eers toe
het die eerste skoot deur my lyf geruk

Son speel nie as hy op klipspore
water langs vloei
by Keimoes en Kakamas:

teen hoogmiddag
vat die rooskwarts vonk

die rosyntjebane
is stoofplate wat skroei
in die wingerd dank die boere
skreefoë teen die vuurkolom
die Here vir nog 'n wolklose dag
en korrels wat daaglik plomper swel

toe hy soos Ra van ouds by Riemvasmaak
die afdraand vat
raak hy warm om sy hart se plek:
die sultanas is soetwyn vanjaar
en soos portwyn dadels en spanspek

soel gebak in die nagloed van sy mag
trek die soewereine son
by Klein-Pella die kuipe in
die klippers spat maar hy sit stewig in die saal

die ou heethoof het sowaar vergeet
van daardie dag toe hy
sy vier vuurpêre in die bek geruk
halfpad in die hemel moes bly hang

Jeremia

I didn't read the Bible, I dreamt it.
- Chagall

Jou portret het behoue gebly
toe Jerusalem in 586 vC vernietig is

in die kunssale van die wêreld
vertoef jy nou kragtig met sterk
breë skouers in Boedapest
oud en moeg gestry in diepe bepeinsing
jou kop in jou hand rus jy in Rembrandt
se fluweel skadu's: 'n hardegat profeet
in 'n blou barokse kleed en 'n blou bui

die weerbarstige trek om die mond is versluier nou
God se hand op jou lippe skaars voelbaar nog
Sy woorde in jou mond 'n mandjie voorvye op my stoep
'n amandeltak 'n linnegordel en 'n stuk grond
om low-cost huise op te bou

net soos jou kollega Jona
verkies jy die groen komkommerskadu
weier volstrek om jou die argwaan van bure
vriende familie volk en konings op die hals te haal

Profeet van Protes
verskeur tussen volk en God
hoe brand dit nie in jou hart
as jy jou woorde sluk

Maar God het jou 'n vestingstad 'n brons muur
'n ysterpilaar gemaak die kleipot kon jy breek
met witwarm woorde oor die gloeiende wind
wat oor die heuweltoppe kom:

die volk sal wildeals kry om te kou
gifwater om te drink
daar sal niemand wees om te treur
oor die kinders wat sterf niemand
om hulle te begrawe
soos hopies mis sal hulle op die grond bly lê
niks meer as prooi vir voëls en wilde diere

die gal van die oordeel laat jou braak
teen die Een wat aanhou om woorde
vir jou in te gee...waarom is daar geen
einde aan my pyn...

God was te sterk vir jou
sien ek nou waar jy roerloos
ineengedoke langs die koperbak
en die tosselkleed bly broei
maar vol genade was Hy ook

Hy het jou soos 'n boom
langs 'n waterstroom geplant
in jou groot kop die wysheid gelê
die bedrieglike taal van die hart leer verstaan
en jou toe in olieverf geraam

as die galery stil word soos nou
lig jy jou sware kop 'n hemelse lig
soos van die eerste son val stralend
op jou verweerde Hollandse gelaat

in jou oë sien ek
jy wat vir Baruk in moes roep
om die boekrol met inks te voltooi
jy weet hoe donners moeilik dit is om te skryf

S.C. Ferreira

Aanpassing van kulturele konteks in literêre vertaling – kan Nils Holgersson se reis verder as Swede strek?*

Vertalers kry met wesenlike probleme te doen wanneer hulle 'n brontekstverhaal wat in 'n vreemde, verafgeleë land afspeel, op interessante en verstaanbare wyse aan die doelteksleser moet oordra, veral waar die brontaalkultuur grootliks van die doelteksleser se kultuur verskil. Dit word nog moeiliker as die brontekst 'n kinderverhaal is. Dié dilemma word versinnebeeld in *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (Nils Holgersson se Wonderlike Reis deur Swede), die bekende kinderverhaal van die Sweedse wenner van die Nobelprys vir Letterkunde, Selma Lagerlöf.

In *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (verderaan kortweg *Nils Holgersson*), wat aan die begin van die twintigste eeu geskryf is en in dieselfde tydvak afspeel, span Lagerlöf die betowering en ontvlugting van 'n deernisvolle sprokiesverhaal in om die Sweedse natuurlêwe, kultuur, geskiedenis en tradisie teen die agtergrond van die Sweedse landskap lewensgetrou by die leser tuis te bring.

Nils Holgersson is 'n verhaal wat besondere uitdagings aan enige vertaler stel. Om 'n sinvolle, kontekstuele vertaling van *Nils Holgersson* die lig te kan laat sien, sal vertalers hulle eers van die boek se oorsprong en agtergrond moet vergewis.

Nils Holgersson die wêreldreisiger

Aan die begin van die twintigste eeu het die onderwysowerhede in Swede 'n omvattende leerprojek vir skole van stapel laat loop. Die plan was dat die voorste skrywers van daardie tyd die land se aardrykskunde, natuur en geskiedenis in letterkundige vorm moes aanbied. In 1902 is Selma Lagerlöf deur die *Sveriges Almänna Folkskolläraryörening* (Sweedse Vereniging vir Primêre Onderwys) versoek om 'n aardrykskundehandboek vir negejarige Sweedse skoolkinders te skryf. In die skeppende hande van die begaafde en vindingryke Lagerlöf het die aardrykskundehandboek ontluk in 'n boeiende spanningsverhaal oor 'n veertienjarige deugniet wat as straf vir sy onaanvaarbare gedrag in 'n kabouter verander word. Hy reis dan saam met 'n swerm wildeganse oor die lengte en breedte van Swede en beleef die een asemrowende avontuur na die ander. Die boek is uiteindelik

---

* (Navorsing gedoen onder leiding van Ronél Johl en Marné Pienaar van die Dept. Linguistiek en Literatuurwetenskap, Randse Afrikaanse Universiteit.)

in meer as dertig tale vertaal, en volgens Lauterbach (1953:284) in meer as veertig. Nils het dus inderdaad 'n wêreldreisiger geword, maar hoe suksesvol was al hierdie vertalings?

Ter voorbereiding van haar taak het Lagerlöf stapels gespesialiseerde literatuur bestudeer en verskeie reise deur Swede onderneem. Volgens Berendsohn (1931:63) het sy drie jaar daaraan gewy om die natuurlewe van Swede te bestudeer en om die folklore van die verskillende provinsies te verwerk. Dit is dus duidelik dat *Nils Holgersson* so diep in die Sweedse kultuur, tradisie, geskiedenis, folklore, natuur en landskap veranker is dat die verhaal nie sinvol buite die konteks daarvan vertaal sal kan word nie. Op watter wyse kan vertalers van *Nils Holgersson* dan die magiese betowering van Nils en die ganse se avonture in vreemde wêreld oordra sonder om afbreuk te doen aan Lagerlöf se feitelik getroue beskrywing van die Sweedse landskap, natuurlewe en kultuur? Hoe vertolk hulle die vreemde en selfs mistieke wêreld van die Sweedse kultuur op verstaanbare en interessante wyse aan hulle jong lesers?

Laat ons hieroor eers by die teoretici kers opsteek.

'n Teoretiese raamwerk vir die vertaling van kultuurspesifieke elemente in literêre werke

Nils Holgersson versinnebeeld die klassieke konflik tussen gebondenheid aan die bronteks aan die een kant, en inagneming van die doelteksleser aan die ander kant. In die vertaalteorie word daar in die algemeen verwys na die konflik tussen die ekwivalensiemodel en die funksionele model van vertaling of, volgens Nida en Taber (1982:200) se definisie, *formele ekwivalensie* en *dinamiese ekwivalensie*. Formele ekwivalensie beteken die grootste moontlike ooreenstemming in vorm en inhoud tussen die bronteks en die doelteks. Dit kan veral by die vertaling van kinderliteratuur belemmerend op die verstaanbaarheid en interessantheid van die doelteks inwerk, want kinders beskik oor die algemeen nie oor dieselfde vermoë as volwassenes om die inhoud van die teks te verwerk nie. Daarteenoor verg dinamiese ekwivalensie 'n vryer, meer kreatiewe benadering wat daarop gemik is om by die ontvanger van die doelteks dieselfde respons op die boodskap te ontlok as wat die bronteks op die oorspronklike ontvanger sal hê.

'n Kinderverhaal soos *Nils Holgersson* bied in hierdie konfliksituasie tussen formele en dinamiese ekwivalensie 'n besondere uitdaging aan die vertaler. Aan die een kant, vanweë die aard van *Nils Holgersson* se inhoud as aardrykskundehandboek vir Sweedse laerskoolkinders en die sorgsame noukeurigheid waarmee Lagerlöf deurgaans werklikheidsgetroue

beskrywings van die Sweedse landskap, geografie, stede, kultuur en geskiedkundige agtergrond gegee het, stel dit aan die vertaler formele parameters waarbinne, as voorbeeld, 'n Afrikaanse vertaling van die boek sal moet geskied. Aan die ander kant sal blote formele ekwivalensie, sonder om enigsins te poog om bogenoemde elemente vir die doelteksleser van 'n verwyderde kultuur meer verstaanbaar en interessant te maak, weinig indruk op die doelteksleser maak. Vir vertalers van *Nils Holgersson* is die uitdaging daarin geleë dat hulle as't ware konflikbeslegting tussen die voorkeure vir formele ekwivalensie en dinamiese ekwivalensie moet doen. Die vertaler moet dus nie slegs 'n goue middeveg tussen formele en dinamiese ekwivalensie probeer vind nie, maar inderdaad in gelyke mate aan beide benaderings gestalte gee. Die vertaling moet formeel met die bronteks ooreenstem wat die beskrywing van die fisiese landskap en die akkuraatheid van die Sweedse geskiedenis en kultuur betref, maar moet ook op dinamiese wyse verstaanbare konteks aan die kultuurspesifieke elemente in die bronteks verleen.

Aanpassing van kulturele konteks in *Nils Holgersson* – 'n vergelykende analise van vier vertalings

Gedagtig aan die vertaler se dilemma om 'n ewewig tussen formele ekwivalensie en dinamiese ekwivalensie te probeer vind, word 'n aantal voorbeelde uit vier bestaande vertalings daarvan in Engels, Duits, Nederlands en Afrikaans vervolgens ontleed en vergelyk ten einde aspekte wat probleme vir die vertaler kan oplewer, te identifiseer. Die volgende vertalings van *Nils Holgersson* word onder oë geneem:

- Die Engelse vertaling deur Velma Swanston Howard wat in twee dele uitgegee is, naamlik *The Wonderful Adventures of Nils* en *The Travels of Nils Holgersson, Book Two: The Further Adventures of Nils*.
- Die Duitse vertaling deur Pauline Klaiber, *Wunderbare Reise des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen*, uitgegee deur Albert Langen in Munehen.
- Die Nederlandse vertaling deur Margaretha Meijboom, *Niels Holgerssons Wonderbare Reis*, uitgegee deur Gottmer in Haarlem.
- 'n Afrikaanse vertaling, *Niels Holgersson se Wonderbaarlike Reis*, wat in 1950 deur HAUM en JH de Bussy in Pretoria en Kaapstad uitgegee is. Die vertaler word nie by name geïdentifiseer nie. Slegs sy of haar voorletters word verstrek, naamlik RMR. Die Afrikaanse vertaling is egter allermins 'n oorspronklike vertaling uit die Sweedse bronteks. 'n Vergelyking tussen RMR se Afrikaanse vertaling en die Nederlandse vertaling van Margaretha Meijboom toon dat die RMR-vertaling feitlik

'n woordelikse naskrywing van Meijboom se Nederlandse vertaling is.

Bogenoemde vertalings word weer vergelyk met Lagerlöf se Sweedse bronteks in die vorm van die elektroniese uitgawe, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Dit is deur Projekt Runeberg in samewerking met Lysator aan die Universiteit van Linköping in Swede op die Internet gepubliseer (Lagerlöf 1995: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg).

Die onderstaande voorbeeldsnitte behels 'n paragraaf uit die hoofstuk oor Nils en die ganse se besoek aan Karlskrona, wat uit die bronteks en uit die vier gemelde vertalings aangehaal word. Dit handel oor Karel die Elfde, in die "persoon" van sy standbeeld, en Rosenbom, die houtman, se uitstappie na die skeepswerf en vlootmuseum in Karlskrona se vlootbasis. Dit is uit 'n vertaalooqpunt 'n redelik moeilike gedeelte, omdat dit 'n aantal beskrywings van fisiese voorwerpe bevat wat vertalers nie sonder meer sinvol na die doelteks sal kan oordra as hulle nie weet hoe die betrokke voorwerpe in werklikheid lyk nie.

Sweedse bronteks (Lagerlöf: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg):

"Därpå vandrade de båda karlarna igenom de stora anläggningarna: segelsömmareverkstaden och ankarsmedjan, maskin- och snickeriverkstäderna. De sågo mastkranarna och dockorna, de stora förrådshusen, artillerigården, tyghuset, den långa replagerebanan och den stora, övergivna dockan, som hade blivit sprängd i hälleberget. De gingo ut på pålbroarna, där örlogsfartygen lågo förtöjda, stego ombord på dem och besågo dem som två gamla sjöbussar, undrade och förkastade och gillade och förargades."

Engels (Howard 1992:112):

"Thereupon both men wandered through the big establishment: sail-making shops, anchor smithy, machine and carpenter shops. They saw the mast sheers and the docks; the large magazines, the arsenal, the rope-bridge and the big discarded dock, which had been blasted in the bed-rock. They went out upon the pile-bridges, where the naval vessels lay moored, stepped on board and examined them like two old sea-dogs; wondered; disapproved; approved; and became indignant."

Duits (Klaiber:156):

"Die beide Männer gingen durch die grossen Werkstätten, durch die Segelnäherei und die Ankerschmieden, durch die Maschinen- und

Schreinerwerkstätten. Sie besahen die hohen Kranen und die Docks, die grossen Vorrathshäuser, den Artilleriehof, das Zeughaus, die lange Seilerbahn und das grosse verlassene Dock, das aus den Felsen herausgesprengt worden war. Sie gingen auf die Bohlenbrücken hinaus, wo die Kriegsschiffe verankert lagen, begaben sich an Bord der Schiffe und betrachteten sie wie zwei alte Seebären, fragten und verwarfen und billigten und ärgerten sich.”

Nederlands (Meijboom 1998:74):

“Die twee mannen wandelden door de grote gebouwen: de zeilmakerij, de ankersmederij, de machine- en timmerwerkplaatsen. Ze zagen de kranen en dokken, de grote magazijnen, de artillerieafdeling, het tuighuis, de lang touwslagerij en het grote verlate dok, dat in de rots was uitgehouwen. Ze liepen de steigers op waar de oorlogsschepen voor anker lagen, gingen aan boord en bekeken ze als twee oude zeerobben, bewonderden en keurden af, prezen en ergerden zich.”

Afrikaans (RMR 1950:76):

“Toe wandel die mans deur die groot gebou: die seilmakery, die ankersmedery, die masjien- en timmerwerkplase. Hul sien die hyskrane en die dokke, die groot stoorplekke, die artillerie-afdeling, die tuighuis, die lang touslanery en die groot verlate dok wat in rots uitgeknap is. Hulle loop die steiers op waar die groot oorlogskepe geanker lê, gaan aan boord, en bekyk die skepe soos ou geharde seelui, bewonder en keur af, prys of raak vererg.”

Die sleutelwoorde en -begrippe in die bronteks en die verskillende vertalings daarvan word in die onderstaande tabel woord vir woord met mekaar vergelyk:

Sweedse bronteks (Lagerlöf)	Engels (Howard)	Duits (Klaiber)	Nederlands (Meijboom)	Afrikaans RMR
därpå	thereupon	(geen ekwivalent)	(geen ekwivalent)	toc
de båda karlarna	both men	die beide Männer	die twee mannen	die mans
vandrade	wandered	gingen	wandelden	wandcl
stora anläggningarna	big establishment	die grossen Werkstätten	de grote gebouwen	die groot gebou
segelsömmarverkstaden	sail-making shops	die Segelnähereien	zeilmakerij	seilmakery

Sweedse bronteks (Lagerlöf)	Engels (Howard)	Duits (Klaiber)	Nederlands (Meijboom)	Afrikaans RMR
ankarsmedjan	anchor smithy	die Anker- schmieden	ankersmederij	ankersmedery
maskinverk- städerna	machine shops	die Maschinen- werkstätten	machinewerk- plaatsen	masjienwerkplase
snickriverk- städerna	carpenter shops	die Schreiner- werkstätten	timmerwerk- plaatsen	timmerwerkplase
sågo maskranarna	mast sheers	die hohen Kranen	kranen	hyskrane
dockorna	docks	die Doeks	dokken	dokke
stora förrådshusen	large magazines	die grossen Vorrathäuser	grote magazijnen	groot stoorplekke
artillerigården	arsenal	der Artilleriehof	artillerieafdeling	artillerie-afdeling
tyghuset	(geen ekwivalent)	das Zeughaus	tuighuis	tuighuis
långa repslagercbanan	ropc-bridge	die lange Seilerbahn	lang touwslagerij	lang touslanery
stora, övergivna dockan	big discarded dock	das grosse verlassene Dock	grote verlate dok	grote verlate dok
som hade blivit sprängd i hällberget	which had been blasted in the bed-rock	das aus den Felsen herausgesprengt worden war	dat in de rots was uitgehouwen	wat in rots uitgekap is
pålbroarna	pile-bridges	die Bohlenbrücken	steigers	steiers
orlogsfartygen	naval vessels	die Kriegsschiffe	oorlogsschepen	groot oorlogskepe
lågo förtöjda	lay moored	verankert lagen	voor anker lagen	geanker lê
stego ombord på dem	stepped on board	begaben sich an Bord	gingen aan boord	gaan aan boord
besågo dem	examined them	betrachteten sie	bekeken ze	bekyk die skepe
två gamla sjöbussar	two old sea-dogs	zwei alte Seebären	twee oude zecerobben	ou geharde seelui
undrade	wondered	fragten	bewonderden	bewonder
förkastade	disapproved	verwarfen	keurden af	keur af
gillade	approved	billigten	prezen	prys
förargades	became indignant	ärgerten sich	ergerden zich	raak vererg

Bostaande vergelykings sal help om te bepaal watter vertaalpatroon of -benadering die verskillende vertalers gevolg het. Howard vertaal die Sweedse woord *anläggningarna*, wat instelling, inrigting, perseel of konstruksie kan beteken, as *establishment*. Die Duitse woord *Werkstätten* (werkinkels) en Nederlands *gebouwen* wat in Afrikaans *gebou* word, kan as vertolkte variante beskou word wat meer na raaiwerk lyk as 'n akkurate weergawe van die werklike voorkoms van die *anläggningarna*. Die

vertaling van *maskinverkstäderna* (masjineriewerkwinkels) volg dieselfde patroon – realistiese ekwivalente in Engels en Duits, maar die Nederlandse *machinewerkplaatsen* en Afrikaanse *masjienwerkplase* skep die indruk van reusepersele wat nie in die bestek van 'n vlootmuseum sal deug nie. Masjineriewerkwinkels of selfs bloot werkwinkels sou meer korrek gewees het. *Tyghuset* in Sweeds is 'n artilleriesepot, wat min of meer dieselfde betekenisse as *artillerigården* het. Dit verklaar moontlik waarom Howard slegs *artillerigården* vertaal het en nie *tyghuset* nie. Die Duitse *Zeughaus* en Nederlandse *tuighuis* (arsenaal) is nou aan mekaar verwant, met die Afrikaanse *tuighuis* in navolging daarvan tegnies wel nie verkeerd nie, maar dit is weer eens 'n minder bekende woord as *arsenaal*. Boonop kan die gebruik van *tuig* in Afrikaans verwarrend wees omdat dit ook ander betekenisse kan dra, soos in *vaartuig*, *takelwerk* of *leisels*. *Repslagerebanan* (toubrug) wat Howard korrek as *rope-bridge* vertaal, word in Afrikaans *touslanery* na aanleiding van die Nederlandse *touwslagerij*. Hoewel *touslanery* wel in Afrikaans erken word, is dit ook nie 'n algemeen bekende woord nie en dus sou *toubrug* 'n beter keuse gewees het. *Förargades* (verontwaardig) het vir die ongemaklike ekwivalent *raak vererg* in Afrikaans gesorg – die vertaler kon gerus met 'n spreekwoord soos *snork van verontwaardiging* ietwat meer dinamies probeer wees het. Die interessantste ekwivalente kom egter voor in die vertaling van *två gamla sjöbussar* (twee ou matrose) wat 'n metaforiese gedaanteverwisseling ondergaan van honde (*sea-dogs*) na bere (*Seebären*) en robbe (*zeerobben*) in onderskeidelik Engels, Duits en Nederlands. Die Afrikaanse vertaling steek vas by 'n verbeeldinglose *seelui*.

Die vergelykings toon dat die bronteks deurgaans getrou gevolg is. Nogtans lyk dit of Howard 'n groter poging as die ander vertalers aanwend om dinamiese ekwivalensie te bewerkstellig. Klaiber, Meijboom en RMR het 'n formele vertaalekwivalensie nagevolg, hoewel RMR se vertaling eerder 'n formele ekwivalensie van Meijboom se vertaling as 'n vertaling van die bronteks behels. Al die vertalings skiet in 'n groot mate te kort omdat die bronteks spesifieke fisiese voorwerpe beskryf wat veel meer as raaiwerk deur die vertaler verg. Daar moet by die doelteksleser geen twyfel gelaat word wat die voorwerpe is wat beskryf word en hoe hulle lyk nie. 'n Meer konstruktiewe metode sal derhalwe gevolg moet word om die konteks van die betrokke kultuurspesifieke items aan te pas en meer verstaanbaar vir die doelteksleser te maak. In hierdie bepaalde voorbeeld sal deeglike navorsing oor Karlskrona se vlootmuseum die eerste stap moet wees. Op watter wyses kan kulturele aanpassing dan geskied?

Literêre verwysings in die bronteks

Een van die terreine waarop kulturele konteks in 'n vertaling aangepas kan word, is literêre verwysings. Daarmee word bedoel verwysings in die bronteks na gebeure en karakters in ander letterkundige werke. In *Nils Holgersson* kom enkele sodanige literêre verwysings voor.

In 'n ooglopend outobiografiese herinnering aan haar kinderdae op Mårbacka in die Värmlanddistrik, vertel Lagerlöf van die aande wat die gesin by 'n lamplig uit “die boeke van Tegner, Runeberg, Mevrouw Lenngren en Bremer” gelees het (RMR 1950:319). Die hersiene Nederlandse vertaling van 1998 volg die maklike uitweg en laat hierdie verwysings heeltemal weg (Meijboom 1998:307–308). Die Engelse vertaling lees: “...they had gathered around the lamp and read Tegnér and Runeberg, ‘Fru’ Lenngren and ‘Mamsell’ Bremer” (Howard 1992:227). Nóg die Afrikaanse, nóg die Engelse vertaling wend enige poging aan om die kulturele konteks van hierdie literêre verwysings aan te pas. Gedagtig aan die behoefte van die beoogde doeltaalser, naamlik die kind, is dit nietemin nie van wesenlike belang om die letterkundige name volledig in konteks te probeer plaas nie. Dit is te betwyfel of die kinderleser aan die suidpunt van Afrika daarin sal belangstel om te weet dat Esaias Tegnér (1782–1846) 'n Sweedse prediker en patriotiese digter was, dat Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) 'n Finse digter was wat ook in Sweeds gepubliseer het, dat “fru” die Sweedse woord vir “mevrouw” is, dat “Mamsell” in Frans (meer korrek “mam’selle”) die algemene spreektaalvorm van die meer formele “mademoiselle” (mejuffrou) is, dat Anna Maria Lenngren (1754–1817) 'n Sweedse digteres en skrywer van realistiese satires was, of dat “Bremer” verwys na Fredrika Bremer (1801–1865), die Sweedse romanskrywer wat veral as pasifis en feminis bekend was (Larousse 1977:426, 2693, 2976). Nogtans moet die vertaler minstens poog om die verwysing na die name ietwat meer in konteks te plaas, byvoorbeeld deur te meld dat dit belangrike figure uit die Sweedse en Finse letterkunde is. Die betrokke sin sou dan soos volg kon lui:

“Bedags het hulle hard gewerk, maar saans het almal heerlik saam sit en ontspan. Dan het hulle in die lamplig in die boeke van die groot skrywers van Swede en Finland, soos Esaias Tegnér, Johan Runeberg, Anna Lenngren en Fredrika Bremer, sit en lees.”

Vreemde taal in die bronteks

Daar is enkele voorbeelde van vreemde woorde of sinsnedes in *Nils Holgersson*. 'n Interessante probleemgeval vir die vertaler is die name van die ses senior ganse wat saam met Akka van Kebnekajse deur Swede reis,

naamlik Yksi van Vassijaure, Kaksi van Nuolja, Kolme van Sarjektjåkko, Neljä van Svappavaara, Viisi van Oviksfjällen en Kuusi van Sjängeli. Op die oog af is dit niksseggende bronteksname wat liefs in meer verstaanbare vorm vertaal moet word. By nadere ondersoek blyk dit egter dat Yksi, Kaksi, Kolme, Neljä, Viisi en Kuusi die Finse telwoorde vir die syfers een tot ses is. Voorts blyk die plekname waarvandaan die ses ganse kom, werklike plekke te wees. Sarektjåkkå is byvoorbeeld een van die hoogste bergspitse in Swede, naamlik 2090 meter hoog. Svappavaara is eweneens geleë in die noorde van Swede in 'n gebied waar ryk ysterertsneerslae voorkom (Compton's Interactive Encyclopedia).

In die konteks van die verskillende Skandinawiese kulture wat nou aan mekaar verwant is, sal die gebruik van Finse telwoorde vir die Sweedse leser van die bronteks nie 'n probleem oplewer nie. Vir die doelteksleser van die meeste van *Nils Holgersson* se dertig tot veertig vertalings sal dit wel minder duidelik as vir Skandinawiese lesers wees, maar die mistieke bekoring van hierdie eksoties klinkende name uit verre en vreemde lande kan juis die leser so boei en aangryp dat enige poging om die name te vertaal, die waarde van die kulturele bestuiwing wat dit inhou, kan skaad.

Mitologiese figure

In *Nils Holgersson* is daar gereeld verwysings na 'n bekende figuur in die Skandinawiese mitologie, naamlik die trol. Lagerlöf bied nie in die bronteks enige verduideliking van wat met *trol* bedoel word nie, want dié mitologiese karakter is vanselfsprekend aan elke kind in Swede bekend. Geeneen van die vertalers wend egter enige poging aan om die begrip *trol* te omskryf nie. Daar is ook geen konsekwentheid in die vertaling van *trol* in die verskillende doelteksweergawes nie.

In die hoofstuk wat handel oor Nils en die wildeganse se besoek aan Karlskrona vertaal RMR “trolle” as “hekse”, ook waar die woord in 'n pleknaam voorkom: “Hy kan nie nalaat om aan die Magle-Steen bij Hekse-Ljungby te dink nie, wat die hekse soms op hoë goue pilare ophef...” (RMR 1950:71). Die Engelse vertaling lui: “He couldn't keep from thinking of Maglestone, by Trolle-Ljungby, which the trolls sometimes raised upon high golden pillars” (Howard 1995:105). Die Sweedse bronteks lees: “Han kunde inte låta bli att tänka på Maglestenen vid Trolle Ljungby, som trollen ibland lyfte upp på höga guldpelare...” (Lagerlöf: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg/k9). Dit kan in 'n mate as versagting vir RMR aangevoer word dat hy of sy oudergewoonte bloot die Nederlandse vertaling slaafs navolg: “Hij moes aan de Magle-Steen bij Heksen-Ljungby denken, die de heksen soms op hoge gouden zuilen

omhoog heffen...” (Meijboom 1998:69). Die inkonsekwentheid duur voort in Klaiber se Duitse vertaling, want Trolle Ljungby word nou selfs ’n persoon, naamlik “die towenaar Ljungby”: “Er musste unwillkürlich an den Maglestein von dem Zauberer Ljungby denken, den der Zauberer zuweilen auf hohe goldne Säulen stellt...” (Klaiber:145).

Trolle Ljungby is inderdaad die naam van ’n werklike plek in Swede. Dit is ’n kasteel uit die renaissance-tydperk wat sowat 16 kilometer oos van Kristianstad in Skåne geleë is (Euro-Atlas: 50). Sowat een kilometer vanaf Trolle Ljungby word die sogenaamde *maglestenen* (maagstene), ook bekend as trolstene, aangetref. Volgens oorlewing is die *maglestenen* hier van die trolle afgeneem. (Humleslingan: www.bromolla.se/turist/humluf).

RMR – weer eens in navolging van die Nederlandse vertaling – eindig egter nie daar nie. In dieselfde hoofstuk, trouens in die volgende paragraaf, vertaal hy of sy “trolle” as “spoke”: “Dit lyk of dit haai en walvisse en ander diere is, maar die seun meen dat dit seespoke is wat om die eiland versamel het en dat hulle van plan is om op die eiland te klouter en met die landspoke wat daar woon, te veg” (RMR 1950:71). Die Nederlandse vertaling lui: “Het leken wel haaien en walvissen en andere dieren, maar de jongen begreep dat het de zeespoken waren, die zich om het eiland hadden verzameld en van plan waren aan land te kruipen om met de landspoken, die daar woonden, te vechten” (Meijboom 1998:69). Howard (1995:105) bly by ‘trolls’: “They looked like whales and sharks and other sea-monsters. But the boy understood that these were sea-trolls, who had gathered around the island and intended to crawl unto it, to fight with the land-trolls who lived there.” Klaiber vertaal dit soos volg: “Sie sahen wie Wal- und Haifisehe und andere grosse Meeresungeheuer aus, aber der junge war dafür, dass es Meergeister seien, die sich hier verzamelt hatten und hinaufklettern wollten, um mit den dort wohnenden Landgeistern zu kämpfen” (Klaiber:145). Die bronteks lees: “Det såg ut som valar oeh hajar och andra stora havsdjur, men pojken förstod, att det var havstrollen, som hade samlat sig kring ön oeh ämnade kravla sig upp på den för att strida med landtrollen, som bodde där” (Lagerlöf : www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg/k9). Hier word ’n ooreenkoms aangetref tussen die “opklouter” van RMR en die “hinaufklettern” van Klaiber. Dieselfde ooreenkoms geld wat die Afrikaans “spoke” en die Duits “Geistern” betref. Al is trolle in Suid-Afrika veral danksy vertaalde Skandinawiese prenteboeke taamlik onder kinders bekend, moet die vertaler die naam minstens probeer omskryf of in konteks plaas. Dat Meijboom in Nederlands en RMR in Afrikaans “trolle” as “hekse” en kort daarna ook as “spoke” vertaal, word as ’n mistasting, verdraaiing en selfs as onverantwoordelike

misleiding van die leser beskou. Dit is nog meer onverstaanbaar dat Meijboom en RMR min of meer die afwykende patroon van Klaiber volg, naamlik die gebruik van “seespoke” en “landspoke” vir “havstrollen” en “landtrollen” waar Klaiber dit as “Meergeister” en “Landgeistern” vertaal. Klaiber se mistasting om ’n bestaande pleknaam in Swede, naamlik Trolle Ljungby, as “der Zauberer Ljungby” (die towenaar Ljungby) te vertaal, kom neer op ernstige wanvertaling. Die motief vir bogenoemde vertalings se aanpassing van kulturele konteks is duister, des te meer omdat die Sweedse woord en begrip “troll” wel in Duits (*der Troll*) en Nederlands (*trol*) voorkom.

Metafore en spreekwoorde

Metafore en spreekwoorde in die bronteks is altyd ’n goeie toets vir die kreatiewe vermoëns van die vertaler.

Tydens Nils en die wildeganse se reis word hulle in die omgewing van Kristianstad deur die eerste lenteroën begroet. Die voëls van die veld sing verheug en vrolik oor die reën: “Die reën bring vir ons die lente en die lente gee vir ons blomme en groen blare. Groen blare gee vir ons ruspers en insekte; ruspers en insekte gee vir ons kos. Baie en goeie kos is die beste wat daar is!” Die wildeganse juig saam met hulle en roep vermanend na mense wat hardloop om uit die reën te kom: ‘Hoekom is julle so haastig? Sien julle nie dat dit ou meide met knopkieries reent nie?’” (RMR 1950: 61).

RMR se vertaling van “ou meide met knopkieries” lewer twee probleme op. In die eerste plek gebruik Lagerlöf in die bronteks ’n metafoor om die voëls se vreugdesang dat dit letterlik kos reën, te beklemtoon: “Ser ni inte, att det regnar surlimpor och spettkakor?” (Lagerlöf: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg). Letterlik vertaal verwys dit, in die meervoudsvorm van die metafoor, na suurbrode oftewel rogbrode (*surlimpor*), en koeke wat op die spit gebak is (*spettkakor*). In die Engelse en Duitse vertalings word die metafoor vertaal as “Can’t you see that it’s raining rye-loaves and cookies?” (Howard 1995:85) en “Seht ihr nicht, das es Brot und Kuchen regnet?” (Klaiber 114). Beide vertalings poog dus om die metafoorvorm te behou. Die Nederlandse vertaling gebruik ’n eg Nederlandse idioom, naamlik “Zien julle niet dat het pijpestelen regent?” (Meijboom 1998:59), maar die metafoor gaan daarmee verlore. Die Afrikaanse vertaling bied dieselfde probleem, want “ou meide met knopkieries” sal nie juis as kos deug nie. Die Afrikaanse uitdrukking “dit reën manna” sou in hierdie geval ’n gepaste metafoor wees.

In die tweede plek sal “ou meide met knopkieries”, hoewel dit moontlik in 1950 nog ’n algemeen aanvaarde vorm kon wees, in die hedendaagse Suid-

Afrika as baie kwetsend beskou word. Die uitdrukking sal dus gemoderiseer moet word indien 'n nuwe Afrikaanse uitgawe die lig sou sien. In sodanige geval sou dit met “dit reën paddas en platannas” vervang kon word indien die behoud van die voedsel-metafoor nie ter sprake was nie. Daar is nog 'n voorbeeld van gebrekkige metafoorvertaling in *Nils Holgersson*. Pas nadat hy saam met die wildeganse van sy ouers se plaas af vertrek het, sien Nils van bo uit die lug, op die rug van Marten die gans, die landskap van Skåne onder hom uitgestrek lê. Die landerye lyk vir hom kompleet soos 'n *geruite doek* (op.cit:14) na aanleiding van die bronteks se *det rutiga tygstycket* (Lagerlof: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg/k1). Die vertaalekwivalente in die ander drie tale is *the big checked cloth* (Howard 1995:14), *die geblokte lap* (Meijboom 1998:14) en *das gewürfelte Tuch* (Klaiber: 21). Dit val vreemd op dat RMR nie die veel meer beskrywende, volksmondige en kleurrike Afrikaanse benaming *lappieskombers* in hierdie verband ingespan het nie.

Rympies, limerieke en verse

Rympies, limerieke en verse in die bronteks bied eweneens 'n uitdaging aan die vertaler se skeppingsvermoë.

Voor die deure van die Admiraliteitskerk in Karlskrona staan 'n bekende toeristebesienswaardigheid, naamlik Rosenbom, die houtman. Hy dien as 'n kollektebus ten bate van die armes en staan algemeen in Swede bekend as “Gubben Rosenbom” (Oubaas Rosenbom). Hy is geklee – of liever gevef – in die uniform van 'n bootsman in die middel van die 18de eeu. Onder sy houhoed is daar 'n muntgleuf waarin 'n mens 'n bydrae kan plaas. Tydens Nils se besoek aan Karlskrona kom hy Rosenbom op die kerkplein teë. Laasgenoemde bedel oudergewoonte in die rympie wat graveer is op die houtbord wat hy in sy linkerhand vasklem (Lagerlöf: www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg):

*Ödmjukaste jag er ber,
Fast rösten nog är matt:
Kom lägg en penning ner,
Men lyften uppåt min hatt!*

Die onderskeie vertalers het probeer om die rympie te vertaal (kyk volgende bladsy).

Slegs die Duitse vertaling het daarin geslaag om met 'n volledige rymstruktuur vorendag te kom. Die Engelse vertaling laat twee verse met mekaar rym, maar die Nederlandse en Afrikaans vertalings wend geen

<p style="text-align: center;">Engelse vertaling (Howard 1995:108)</p> <p><i>Most humbly I beg you, Though voice I may lack: Come drop a penny, do; But lift my hat!</i></p>	<p style="text-align: center;">Duitse vertaling (Klaiber:151)</p> <p><i>Ich bitt euch ganz bemühtlich, Kann sprechen zwar nicht gut, Kommt, gebt ein Scherflein her für mich Und legt's in meinen Hut!</i></p>
<p style="text-align: center;">Nederlandse vertaling (Meijboom 1998:71)</p> <p><i>Ik vraag u nederig, Al is mijn stem ook zwak Kom leg een penning neer Maar neem mijn hoed dan af.</i></p>	<p style="text-align: center;">Afrikaanse vertaling (RMR 1950:74)</p> <p><i>Ek vra u nederig, Al is my stem ook swak, Kom, sit 'n pennie neer, Maar neem my hoed dan af.</i></p>

poging in hierdie verband aan nie. Hoewel dit nie werklik van die vertaler vermag kan word om self 'n oorspronklike letterkundige meesterstuk te skep nie, is dit sekerlik die verantwoordelikheid van die literêre vertaler om wel letterkundig skeppend op te tree (dinamiese ekwivalensie) waar die bronteks hom daartoe leen, in plaas daarvan om die bronteks verbeeldingloos en idioomloos bloot in 'n ander taal oor te plaas (formele ekwivalensie). In die geval van Rosenbom se rympie sou 'n meer kreatiewe vertaalpoging ruimskoots tot die waarde van die doeltteks kon bydra, byvoorbeeld:

*In alle nederigheid wil ek jou smeek,
Maar my stem laat my weer in die steek:
As jy dalk 'n munt kan spaar,
Lig my hoed en plaas dit daar!*

Samevatting van leemtes in die bestaande vertalings

Die grootste leemte ten opsigte van kulturele konteks aanpassing wat in al die vertalings van *Nils Holgersson* na vore tree, is die verskillende vertalers se klaarblyklik gebrekkige kennis van Swede, die Sweedse kultuur, natuurlewe, landskap, stede, besienswaardighede, geskiedenis, gewoontes en mitologie. Dit het tot gevolg dat daar in talle gevalle geen aanpassing van kulturele konteks geskied waar dit wel nodig sou wees nie, óf dat aanpassing van die kulturele konteks nie voldoende is nie, óf dat die

aanpassing foutief is omdat die vertolking van die bronteks op blote raaiwerk berus. Die twee brontekselemente wat die grootste hoofbrekens aan die vertalers besorg het, is geskiedkundige verwysings en die fisiese beskrywing van voorwerpe en plekke.

Uit die vergelykende voorbeelde tree 'n patroon na vore. Gebrek aan agtergrondkennis en spesifieke kennis, versuim om navorsing te doen en, oorhoofs gesien, algemene versuim om reg te laat geskied aan die professionele standaard van die vertaalberoep, lei noodwendig tot strakke, starre afhanklikheid en aanhang van die bronteks. Dit lei op sy beurt tot strakke en starre vertalings. Die vertalers se versuim om kulturele konteks aanpassing te doen, lei noodwendig daartoe dat hulle deur die bank skerp oorhel na die benadering van formele ekwivalensie. Daar is dus 'n korrelasie tussen gebrek aan kulturele konteks aanpassing en aanklewing van formele ekwivalensie. Hoe minder aandag vertalers aan kulturele konteks skenk, hoe meer sal hulle die bronteks as veilige toevlugsoord aankleef en slaafs en getrou die spore van die oorspronklike outeur volg. 'n Aspek wat nietemin in gedagte gehou moet word, is dat die vertalings wat met mekaar vergelyk is, almal reeds minstens vyftig jaar gelede gedoen is. Die literêre vertaalkuns, uit 'n akademies-teoretiese oogpunt gesien, was destyds nog nie naastenby so goed ontwikkel soos vandag nie. Die destydse vertalers se "veilige", dog grootliks onprofessionele uitweg was gevolglik formele ekwivalensie.

Die teenpool van hierdie tendens moet aan die ander kant ook nie wees dat vertalers die kulturele konteks so ywerig najaag dat hulle die touleier-outeur uit die oog verloor nie. Die antwoord is weer eens ewewig tussen die formele en dinamiese pole. Die magnete moet mekaar aantrek; nie afstoot nie. 'n Professionele benadering en voldoende kennis, insig, agtergrond en navorsingswerk, stel vertalers in staat om konteks en sprankel aan hulle werk te verleen sonder dat hulle van die bronteks hoef af te wyk.

Is 'n sinvolle Afrikaanse vertaling met kulturele-konteksaanpassing dan haalbaar? In die lig van die ooglopende gebreke in RMR se 1950-vertaling is daar bepaald ruimte vir 'n poging om 'n nuwe Afrikaanse vertaling van Selma Lagerlöf se meesterstuk die lig te laat sien. 'n Nuwe Afrikaanse vertaling sal egter 'n vertaler verg wat oor besondere eienskappe, kundigheid en ervaring beskik. Een van die belangrikste voorvereistes is dat die vertaler genot en vreugde uit die vertaling moet put in die wete dat sy of haar vertaling dieselfde bekoring vir die doelteksesertjie sal inhou as wat die oorspronklike verhaal en die talle vertalings daarvan die afgelope bykans honderd jaar aan miljoene ander kinders besorg het. Daar moet ook van die vertaler, net soos van die outeur, gesê kan word: "It was [translated] by a gifted, warm-hearted

seer, to whom the child-nature is not a murky pool in which to fish at random, but a clear, reflecting mirror” (Howard 1995:ix).

Bibliografie

- Berendsohn, W.A. 1931. *Selma Lagerlöf— her life and her works*. London: Ivor Nicholson & Watson Ltd.
- Compton's *Interactive Encyclopedia*. 1996. Compton's NewMedia. CD-ROM.
- Euro-Atlas*. Bern: Kümmerley & Frey.
- Howard, Velma S. (vertaler) 1995. *The Wonderful Adventures of Nils*. New York: Dover Publications Inc.
- Klaiber, Pauline (vertaler) (ongedateer) *Wunderbare Reise des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen*. München: Albert Langen.
- Lagerlöf, Selma 1995. *Nils Holgerssons Underbara Resa Genom Sverige*. Lysator, Linköping University. Projekt Runeberg, 18 July 1995. <http://www.lysator.liu.se/runeberg/nilsholg>.
- Larousse Cinq Volumes en Couleurs*. 1977. Présentation hors Commerce. Paris: Librairie Larousse, 17, rue Montparnasse, Paris VI.
- Lauterbach, Wolf (red.) 1953. *Die Schönsten Geschichten der Lagerlöf*. Nymphenburger Verlagshandlung.
- Meijboom, Margaretha (vertaler) 1998. *Nils Holgerssons wonderbare reis*. Haarlem: Gottmer.
- Nida, E. en Taber, C.R. 1982. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- RMR (vertaler) 1950. *Nils Holgersson se Wonderbaarlike Reis*. Kaapstad, Pretoria: HAUM – J.H. de Bussy.

Nuwe Afrikaanse Publikasies Oktober tot Desember 1999

Opgestel deur die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en Navorsingsentrum, Musiek en Toneel (NALN), Privaatsak X20543, BLOEMFONTEIN, 9300

Biografieë

- Boplaas, Carl, pseud. Bewaar die knikkertjie. – Boplaas Uitgewers, 1998.
(sb) R74,10
D'Assonville, V.E. S.J. du Toit van die Paarl (1847-1911) Marnix, 1999. .... R90,00

Heruitgawes

- Ackerman, Berna. Halfstuiwer-mossie. – Jacklin, c1999. (Grootdruk .....
Berg, René. Liefdesles vir 'n marmerhart. – Van der Walt, 1999.
(Romankeur) (2de uitg.) R46,50
Blignaut, Toek. Donker skadu's oor Rheinheim. – Van der Walt, 1999.
(2de uitg.) .....
Brink, André P. Mal – en ander stories: 'n omnibus van humor. – H & R, 1999.
(sb) (2de hers uitg.) R79,95
Coetzer, Trudie. Vesting teen gister. – Van der Walt, 1999. (Grootdruk) R69,95
De Kock, Helene. Man van kaliber. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
—. Vrou van formaat. – Jacklin, c1999. (Grootdruk) .....
Du Toit, S.J. Di koningin fan Skeba, of, Salomo syn oue goufelde in
Sambesia. – Africana Uitgewers, 1998. (sb) R39,00
Ferreira, Engemi. Die jaar toe my ma begin sing het. Van der Walt, 1998.
(sb) (3de uitg.) R27,97
Jooste, Jo. Sterstof. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
Lingua, Susanna M. Die groot legkaart. – Van der Walt, 1999. (Romankeur)
(2de uitg.) R46,50
—. Immer lente. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
Malan, Lucas, samest. Bladsak: vir seniors. – H & R, 1998. (sb)
(2de hers. uitg.) R23,96
Martin, Wille. Swaard en minuet. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
Rademeyer, Elza. Storms van die liefde. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
Spence, Ela. Suster Wanda: skaduwees oor die kindersaal. – Jacklin, c1999.
(Grootdruk) .....
Steyn, Elmar. Kaptein Simon Duiwel. – Jacklin, c1999. (Grootdruk) .....
Steyn, Esta. Kus vir die kluisenaars. – Jacklin, 1998. (Grootdruk) R64,00
Van der Walt, I.D. Slavin van die see. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .....
Van Heerden, Etienne. Kikoejoe. – Tafelberg, 1999. (sb) .....
Van Schalkwyk, Nickey. Ek het vir jou gewag. – Jacklin, 1999. (Grootdruk) .

Kinder- en jeugverhale

- Greef, Rachelle. Net perfek. – H & R, 1999. (sb) .....
Maartens, Maretha. Die nagkat. – Tafelberg, 1998. .... R31,96

Paulsen, Henning. Dubbel klik. – Perskor, 1999. (sb) (Internet onbeperk)	
Prinsloo, Louise. Dwaalgees van Duiwelskantoor. – H & R, 1999. (sb) (Gedaantes en geraamtes)	R27,95
Tallie, Ouma, pseud. Stories vir my kraalologies. – Ouma Tallie, 1998. (sb)	R22,80
Van Niekerk, Louise en Kruger, Ansonette. Shani en die sokkie. – Perskor, 1999. (sb) (Reënboogrant maats)	
Van Niekerk, Louise en Smit, Hannes. Die zombies. – Perskor, 1999. (sb) (Monstermaan)	
Vels, Verna. Liewe Heksie en die rekenaar en ander nuwe Liewe Heksie-stories. – H & R, 1999. (sb)	

Kinder- en jeugverhale: vertaal

Brain, Helen. Kry 'n vlieëkoekie en ander krakerige stories; vertaal deur Janie Oosthuizen. – H & R, 1999. (sb)	R29,95
Conboy, Fiona. Hol, Muis! Hol!; vertaal deur Elsa Naudé. – H & R, 1999. (sb)	
—, Nee, Apie!nee!; vertaal deur Elsa Naudé. – H & R, 1999. (sb)	
Donaldson, Julia. Die Goorgomgaai; Afrikaanse beryming deur Philip de Vos. – H & R, 1999. (sb)	
Souhami, Jessica. Die pratende pampoens; vertaal deur Linda Rode. – H & R, 1999. (sb)	

Kortverhale, essays, briewe, ens.

Vonkfiksie: die winners van De Kat en Human & Rousseau se kort-kortverhaal- wedstryd. – H & R, 1999. (sb)	
Benjamin, S.P. Die lewe is 'n halwe roman. – Queillerie, 1999. (sb)	
Breytenbach, Breyten. Dog Heart: (a travel memoir) H & R, 1998. (sb)	R47,96
Ferreira, Jeanette. samest. Liefde loop ver: liefdesverhale deur mans. – H & R, 1999. (sb)	R74,95
Fritz, Bennie, samest. Huisgenoot – goue eeu van stories: 'n samestelling van verhale verteenwoordigend van die tyd en omstandighede waarin hulle verskyn het. – H & R, 1999. (sb)	R79,95
Loots, Kristel. Kersvlam van die hart en ander verhale. – Van der Walt, 1999. (Grootdruk)	R69,95
Nataniël, pseud. Maria Maria. – H & R, 1999. (sb)	R49,95
Paul, Chanette. Vlerke van goud en ander liefdesverhale. – Van der Walt, 1999. (sb)	R44,95

Letterkundige studies en kritiek

Pieterse, Pieter. Om 'n kerie te keer: onderwysersgids. – Best Books, 1999. (sb) R15,96	
Scheepers, Riana. Koos Prinsloo: die skrywer en sy geskryfdes. – Tafelberg, 1998. (sb)	R53,51
Vliet, Eddy van. 'n Pleidooi vir die poësie; vertaal deur Heilna du Plooy. – Protea Poësie, 1998. (sb)	R34,95

Poësie

Boshoff, Louise. Witpad. – SA Scientific Publications, 1999. (sb).....	R65,01
Eybers, Elisabeth. Winter-surplus. – H & R, 1999. (sb).....	R43,96
Stoekenström, Wilma. Spesmasse. – H & R, 1999. (sb).....	

Romans

Barnard, Chris. Boendoe. – Tafelberg, 1999.	
Bloemhof, François. Klipgooi. – H & R, 1999. (sb).....	
Breytenbach, Breyten. Woordwerk: (die kantskryfjoernaal van 'n swerwer) H & R, 1999. (sb).....	
Cronjé, M.-L. 'n Somerlied vir Lente. – Eike-Boekklub, 1999.	R46,50
Dreyer, Tom. Erdvarkfontein. – Tafelberg, 1998. (sb).....	R39,96
Du Plessis, Rika. Misterie op Ulundi. – Treffer-Boekklub, 1999.	R46,50
—. Troebel erfenis. – Keurbiblioteek, 1999.	R47,50
Du Preez, Vita. Skuiling van die hart. – Perskor, 1999. (sb) (Klaradyn)	
Du Toit, Bep. Om liefdeswil. – Keurbiblioteek, 1999.	R46,50
Endres, Annelize. Harte bloei in Bagdad. – Treffer-Boekklub, 1999.	R46,50
Erasmus, Lerina. Die Mannheim sage: goudkewers. – Perskor, 1998. (sb).....	R59,97
Ferreira, Jeanette. 'n Man soos Charles. – Perskor, 1998. (sb).....	R30,36
Gouws, Danie. Gister se sondes. – President-Boekklub, 1999.	R46,50
Green, Michael. Nagbewegings. – Perskor, 1998. (sb) (Geheime dossiere; 2) .	R43,96
—. Sieners. – Perskor, 1999. (sb) (Geheime dossiere; 3)	
Griessel, Nita. Ankers vir Anabel. – President, 1999.	R46,50
Hammann, Cules. Vrou uit Samaria: 'n novelle oor geloof, genade en verlossing. – CUM, 1999. (sb).....	
Hugo, Helena. Somerreën. – Perskor, 1999. (sb) (Klaradyn)	
Kemp, Ann Hite. Sondes van die verlede. – Van der Walt, 1999.	R46,50
Louw, Anna M. Vos. – H & R, 1999.	
Luyt, Connie. Rose vir Thalia. – Perskor, 1999. (sb) (Duet)	
Meiring, Madré. Liefdesvuur. – Perskor, 1999. (sb) (Duet)	
Moore, Liza. Gesluitde dwaasheid. – Eike-Boekklub, 1999.	R46,50
Myburgh, Leana. Wilde rose. – Perskor, 1999. (sb) (Duet)	
Odendal, Lize. Liefste Lien. – Perskor, 1999. (sb) (Duet)	
—. Madonna. – Perskor, 1999. (sb) (Duet)	
Paul, Chanette. Bittersoet wals. – Perskor, 1999. (sb) (Klaradyn).....	
Penzhorn, Anna. Kuiltjie. – Van der Walt, 1999. (Grootdruk).....	R69,95
Phillips, Abraham. Die avonture van Rocky-Roy. – Stimela, 1999. (sb).....	
Swanepoel, Gilda, sames. Koert Kotze en die vrouekolonie, no. 1. – [Bitterkomix en Wildebeest records] [199-] (sb)	R35,01
Van der Merwe, Christo. Vrysprak vir 'n vrou. – President-Boekklub, 1999.	R46,50
Van der Merwe, Kirby. Klapperhaar slaap nie stil nie. – Kwela, 1999. (sb).....	
Van Eeden, Dianne. Droomvrou. – Keurbiblioteek, 1999.	R46,50
Van Heerden, Etienne, red. Die rooi roman. – H & R, 1999. (sb).....	R54,95
Van Nierop, Leon. Die laksman. – Perskor, 1998. (sb)	R43,96
Van Nieuwenhuizen, Jackie. Tussenspel. – Eike-Boekklub, 1999.	R46,50
Van Wyk, H. Doodsridder. – Perskor, 1999. (sb).....	
Venter, Eben. My simpatie, Cerise. – Queillerie, 1999. (sb)	
Venter, Herman. Bloed. – Perskor, 1998. (sb).....	R43,96

Watermeycr, G.A., Marais, Estelle en Venter, Pect. In kringe: 'n verhaal in drie stemme. – Van der Walt, 1999. (sb)	R69,85
Weideman, George. Draaijakkals: oftewel die ongelooflike eerste jeug van Nicolaas Alettus Lazarus – stofpoepertjie, tusseninner en aartskalant van die Onderveld. – Tafelberg, 1999. (sb)	
Winterbach, Ingrid. Buller se plan. – H & R, 1999. (sb)	R69,95

Romans: Vertaal

Armstrong, Lindsay. Hy's my man. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Bianchin, Helcn. Die huwelikskampanje. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Darcy, Emma. Vaderskapkoors! – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Graham, Lynne. Baba per kontrak. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Jordan, Penny. Een nag in sy arms. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Kendrick, Sharon. Ver van jou goed. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Lahaye, Tim en Jenkins, Jerry B. Hulle wat agterbly: 'n roman oor die laaste dae; vertaal deur Rosalie van Aswegen. – CUM, 1998. (sb)	
—. Die mag teen verdrukking: die voortgesette drama van hulle wat agterbly; vertaal deur Rosalie van Aswegen. – CUM, 1998. (sb)	
Lee, Miranda. 'n Babawagter genaamd Nick. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Marton, Sandra. Die bruidsuite. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Mather, Anne. Kaliforniese passie. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Napier, Susan. Saam met die baas in die bed. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Rivers, Francine. Deurweef met genade; vertaal deur Marinda Ehlers. – Struik Christelike Boeke, 1999. (sb)	
—. Leota se tuin; vertaal deur Marinda Ehlers. – Struik Christelike Boeke, 1999. (sb)	
—. Die onsondiger: die verhaal van 'n verwerpe mens wat 'n gemeenskap se sondes op hom moes neem; vertaal deur Esta Grobler. – CUM, 1999. (sb)	
Traylor, Ellen Gunderson. Die Priester: lê die lot van die mensdom in sy hande?; vertaal deur Cliff Smuts. – CUM, 1999. (sb)	
Van Heerden, Etienne. Kikuyu; vertaal deur Catherine Knox. – Kwela, 1998. (sb)	R64,99
Van Niekerk, Marlene. Triomf; vertaal deur Leon de Kock. – Ball, 1999. (sb)	R103,96
Wilkinson, Lee. Die regte broer? – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	
Wood, Sara. Van wraak tot versoening. – Jacklin, 1999. (Mills & Boon in Afrikaans) (Grootdruk)	

Taalkunde

- Du Toit, Erna en Kinghorn, Esmé. HIGCSE Afrikaans eerste taal. Module 1.
– Cambridge University Press, 1999. (sb) R38,25
- , HIGCSE Afrikaans eerste taal. Module 2. – Cambridge University Press,
1999. (sb) R38,25
- Gouws, Rufus en Feinauer, Ilse, samestellers. Sintaksis op die voorgrond.
– Van Schaik, 1998. (sb) R19,96
- Peacock, Marianne en Meyer, Ilona. HIGCSE Afrikaans tweede taal.
Module 1. – Cambridge University Press, 1999. (sb) R38,25
- , HIGCSE Afrikaans tweede taal. Module 2. – Cambridge University Press,
1999. (sb) R46,75
- Wybenga, Daan en Jooste, G.A. Taalreis met Taxi. – Van Schaik,
1998. (sb) R39,96

Tienerfiksie

- Fourie, Heila. Vreemdelinge. – Perskor, 1999. (sb) (Projek X) R39,95
- Le Roux, Marlene. Die pasaangeër. – Van der Walt, 1999. (sb) R39,95
- Scheeres, Solet. Nikki. – Perskor, 1999. (sb) (Klub 17) R39,95
- Vermaak, Arnold. Buys. – Tafelberg, 1999. (sb) R39,95

Varia

- Du Toit, Z.B. Die nuwe toekoms. – Van der Walt, 1999. (sb) R113,15
- Malan, Lucas, Jordaan, Lanie en Tshesane, Thelma. Bladsak 7:
onderwysersgids. – Best Books, 1999. (sb) R15,96
- Nel, Louis. Pretgids tot rekenaars en die Internet. – Van der Walt, 1999. (sb) R49,95
- Van Rensburg, Cas. Die sprokie van Diana Prinses van Wallis: Sneeuwitjie
en al die verhale wat ons leef. – Van Schaik, 1998. (sb) R55,96

